

TÜRKİYE YÜKSEKÖĞRETİMİNDE TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTSİZLİĞİ

Gender Inequality in Higher Education in Turkey

Esra Kaya Erdoğan*

Geliş Tarihi / Received : 15 Eylül 2023

Kabul Tarihi / 18 Eylül 2023

Kaya Erdoğan, Esra (2023) "Türkiye Yükseköğretiminde Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği", *Eğitim Bilim Toplum Dergisi*, Cilt 21, Sayı 83, (Yaz 2023), ss: 163-185

163

Öz

Yükseköğrenim sisteminin ve akademik kadroların oluşumu dünya ve Türkiye düzleminde siyasal politikalarından, toplumsal cinsiyet ve emek rejiminin etkilerinden muaf değildir. Çalışma yaşamının diğer alanlarında olduğu gibi yükseköğretimdeki akademik ve yönetsel kadroların belirlenmesi, tayini, performans, ilerleme ve yükselme kriterlerinde açık ya da örtülü olarak toplumsal cinsiyet rejiminin ve atanmış rollerinin izlerini sürmek mümkündür. Kadınların eğitime katılımı, eğitim-öğretim kurumlarındaki mesleki ve yönetsel pozisyonları açısından dikey hiyerarşi olarak adlandırılan ayrışma biçimi geçerliliğini koruyor. Tarihsel olarak irdelendiğinde, sayısal anlamda kadınların akademideki varlıkları olumlu bir seyir izlese de akademik ya da yönetsel kademelenmede kadınların temsili hala belirgin biçimde düşük. Buna paralel şekilde, alan ve disiplinlerin kadınlara ve erkeklere atanan toplumsal cinsiyet rolleri ve anlamları temelinde ayrıştığı yatay hiyerarşik bölünme de geçmişe göre çözüle de hala geçerliliğini sürdürüyor. Yükseköğrenim sistemi belirgin şekilde kadınların aleyhinde işleyen yatay ve dikey hiyerarşi mekanizmalarını içinde barındırıyor. Bu çalışmada resmi istatistiksel verilere ve Türkiye'deki üniversitelerde yapılan araştırmalara dayanarak kadın akademisyenlerin akademik ve yönetsel kadrolardaki dağılımı vakıf-kamu üniversitelerindeki durum, disiplinler arasındaki ve kentler arasındaki farklılıklar tartışılacaktır.

* Dr., Yeni Yüzyıl Üniversitesi, esrakaya@gmail.com, Orcid Numarası: 0000-0002-2673-6855
Dr., Yeni Yüzyıl University, esrakaya@gmail.com, Orcid Number: 0000-0002-2673-6855

Anahtar Sözcükler: Yükseköğrenim, cinsiyet eşitsizliği, akademisyen

Abstract

The formation of the higher education system and academic staff is not exempt from the effects of political policies, gender and labour regimes at the global and Turkish levels. As in other areas of working life, it is possible to trace explicit or implicit traces of the gender regime and assigned roles in the determination, appointment, performance, advancement and promotion criteria of academic and managerial staff in higher education. In terms of women's participation in education and their professional and managerial positions in educational institutions, the form of segregation called vertical hierarchy remains valid. Historically, although the numerical presence of women in academia has followed a positive course, the representation of women in academic or managerial ranks is still significantly low. In parallel, the horizontal hierarchical division of fields and disciplines based on gender roles and meanings assigned to women and men is still valid, even though it has dissolved in the past. The higher education system is characterised by horizontal and vertical hierarchical mechanisms that work against women. In this study, based on official statistical data and research conducted in universities in Turkey, the distribution of women academics in academic and managerial positions, the situation in foundation and public universities, the differences between disciplines and between cities will be discussed.

Key Words: Higher education, gender inequality, academics

Giriş

Yükseköğrenim sisteminin ve bu sistemin parçası olan akademik kadroların oluşumu dünya ve Türkiye düzleminde siyasal politikalardan, toplumsal cinsiyet ve emek rejiminin etkilerinden muaf değildir. Çalışma yaşamının diğer alanlarında olduğu gibi yükseköğrenimde yer alan akademik ve yönetsel kadroların belirlenmesi, tayini, performans, ilerleme ve yükselme kriterlerinde açık ya da örtülü olarak toplumsal cinsiyet rejiminin ve atanmış rollerinin izlerini sürmek mümkün. Dünya düzleminde kadınların eğitime katılımı, eğitim-öğretim kurumlarındaki mesleki ve yönetsel pozisyonları açısından dikey hiyerarşi olarak adlandırılan ayrışma biçimi geçerliliğini koruyor. Türkiye’de, ilerleyen kısımlarda bahsedeceğimiz gibi tarihsel olarak irdelendiğinde, sayısal anlamda kadınların eğitime dahil olma ve eğitim kurumlarındaki varlıkları olumlu bir seyir izlese de eğitim kademelerinde (ilk-orta ve yüksek öğrenim gibi) ya da eğitim kurumlarının yönetsel hiyerarşilerini oluşturan basamaklarda yukarıya doğru çıktıkça kadınların temsili hala belirgin biçimde düşük. Buna paralel şekilde, alan ve disiplinlerin kadınlara ve erkeklere atanan toplumsal cinsiyet rolleri ve anlamları temelinde ayrıştığı yatay hiyerarşik bölünme de geçmişe göre çözülsün de geçerliliğini sürdürüyor. Bu çalışmanın konusu olan yükseköğrenim sistemi belirgin şekilde kadınların aleyhinde işleyen yatay ve dikey hiyerarşi mekanizmalarını içinde barındırıyor.

Yükseköğrenim sistemindeki varlıklarını ve özellikle yönetsel pozisyonlardaki temsiliyetlerini küresel düzeyde irdeleyen raporlar kadınların istikrarlı olarak dünya ortalamalarındaki paylarının arttığını göstermektedir. Bu oranlar 1990’da %33,6 olan -dünya-ortalaması, 2000’de %38,8’e, 2010’da %41,9’a, 2020’de %43,2’ye yükselmiştir. En büyük artış Güney ve Batı Asya’da gerçekleşmiştir. Dokuz Latin Amerika ülkesini kapsayan araştırmaya göre üniversite rektörlerinin %18’i kadındır. Aynı dönemde Avrupa 48 ülkedeki Avrupa Üniversiteler Birliği (EUA) üyesi üniversitelerin rektörlerinin %15’i, rektör yardımcılarının ise %30’u kadınlardan oluşur (UNESCO, 2021: 25). Bir başka çalışmaya göre ise, küresel olarak ilk 200’de yer alan üniversitelerin kadınlar tarafından yönetilme oranı 2018’de %17 iken, 2020 yılında %19’a çıksa da en iyi 200 üniversitenin beşte biri dahi henüz kadınlarca yönetilmemektedir. (Bothwell, 2020:1; Bothwell, 2019: 1)

Catalyst (2020) isimli sivil toplum örgütünün ülkelerin resmi istatistiklerine dayanarak oluşturduğu raporda ise akademik kadroların cinsiyetlere göre dağılımı yer alır. 2018-2019 döneminde Hindistan’da kadınlar profesörlük ve eşdeğer pozisyonların %27’sine, okutmanlık ve doçentlik pozisyonlarının %36’sına, öğretim görevlisi/yardımcı doçentlik pozisyonlarının %42,6’sına sahiptir. Aynı öğrenim yılında Kanada’daki kadın akademisyenler profesörlük kadrolarının %28’inde, doçentlik kadrolarının %44’ünde, yardımcı doçentlik kadrolarının %50’sinde ve yardımcı doçentlik altındaki kadroların %55’inde yer alabilmiştir. Raporda yer alan AB ülkeleri verileri, akademik hiyerarşi ile cinsiyet eşitsizlikleri arasındaki ilişkiyi daha açık şekilde ortaya koymaktadır. 28 Avrupa Birliği ülkesinde kadınlar akademik pozisyonların ortalama olarak %41’inde temsil edilmektedir. Kadınların akademik hiyerarşi içindeki konumlanışlarına daha yakından bakıldığında ise; kadınların yüksek ücret ve kademeyi içeren “Grade A” olarak adlandırılan pozisyonların %24’ünde, bir düzey düşük olan “Grade B”nin %40’ında ve en alttaki düzeyi oluşturan “Grade C”de %46 oranıyla yer alabilmişler; yükseköğretim kurumlarının başkanlarının yalnızca %22’si kadınlardan oluşmaktadır. Dünya ölçeğinde 2021 yılında 776 fazla kurumdan edinilen veriler ile yürütülen ölçeklendirme çalışmasına göre ise, üniversitelerde kadın üst düzey akademisyenlerin ortalama oranı % 36’dır. Bu orana profesörler, dekanlar, kürsüler ve üst düzey yöneticiler dahildir. Kurumların altıda birinden biraz fazlasında (138) kıdemli akademisyenlerin yarısından fazlası kadındır. Ülkelere göre ortalamalar Japonya’da %15 ile Rusya’da %48 arasında değişmektedir. Asya’daki az sayıda kurumda hiç kıdemli kadın öğretim üyesi bulunmamaktadır. Ancak bölgelere göre hepsinin %30 ile %40 arasında kaldığı görülmekte katılımcı üniversitelerin en az yarısında akademik liderlikte bir cinsiyet farkı söz konusudur (Bothwell, Chinchilla, Deraze, v.d, 2022: 16).

Türkiye’de yükseköğrenimin toplumsal cinsiyet endeksini analiz eden çalışmalarda, kadın akademisyenlerin sayısal oranı birçok ülkeye göre daha olumlu bir tablo sergiler ve Türkiye akademisinin cinsiyet dengeli bir yapı olduğu görülür (Öztan ve Doğan, 2015: 196). 2010’lu yılların ortalarından itibaren gerçekleştirilen analizlerde kadınların akademideki temsili genel ortalama açısından %40 civarına erişerek (Suğur, S. ve Cangöz, İ., 2016: 97) bu düzeyin altında seyretmemiştir. Kadınların 1932 yılından itibaren akademinin içinde yer alması, Türkiye’nin modernleşme sürecinin bir parçası ve Cumhuriyet rejiminin yeni ulus-devleti kurma hedefinde ihtiyaç duyduğu eğitilmiş kadrolar (Kandiyoti, 1997, s.7 aktaran Şentürk, 2015: 3-5), kadınların eğitimiyle ilgili reformlar, modern kadın idealiyle prestijli bir alan olarak üniversitelerde kadınların varlıklarının önü açılmıştır. Kadın akademisyenler yeni rejimin aile ve kadınlık idealleri açısından kadınlara biçtiği role katkı sunacak potansiyele sahip kurumlardır. Bu arka planla birlikte, Türkiye’nin 1950’lerden itibaren içine girdiği hızlı kentleşme süreci, tarımsal nüfusun kırlardan koparak kentlere yerleşmesi, kentlere yerleşen bu göçmenlerin özellikle ikinci kuşaklarının okullaşması sonraki dönemlerde akademide kadınların varlığını etkileyen koşulları oluşturacaktır. Özellikle 1980’lerden sonra artan üniversite sayısına paralel olarak kadınlar akademik dünyaya daha fazla katılmıştır. Aynı dönemde kadın hareketi güçlenerek 1980’lerin ortalarında kadın hareketinin ilk kuşağından olan kadın akademisyenlerin girişimiyle, “Kadın Sorunları Araştırma ve Eğitim Merkezi” İstanbul Üniversitesi’nde Türkiye’nin ilk kadın çalışmaları merkezi olarak kurulmuştur (Kurtuluş ve Erdoğan-Kaya, 2020: 35-37). Türkiye sosyal ve siyasal yaşamındaki hareketliliğin çok yoğun olduğu bu dönemle birlikte yüksek öğrenime dahil olan nüfus kademeli olarak artmış özellikle 2000’li yıllardan sonra her ile bir üniversite şeklinde özetlenebilecek politikalarla hem genel nüfus içinde hem de kadınlar arasında yükseköğrenim mezunu artmıştır (Erdoğan-Kaya, 2021a).

1944-1945 öğretim yılında %13,9 olan kadın akademisyen oranı 1950-1951 öğretim yılında %15,9’a; 1959-1960 öğretim yılında %18,8’e; 1981-1982 öğretim yılında %26’ya çıkarak 1990-1991 öğretim yılında %31’e, 2001-2002 öğretim yılında %36,6, 2010-2011 öğretim yılında %40,8’e ulaşmıştır (Şentürk, 2015: 6 ve Göker ve Polatdemir, 2019: 9). Son beş yılı kapsayan verilere göre ise¹ (YÖK, 2023a) kadınların yükseköğrenim kurumlarındaki sayısı oransal olarak ve her akademik kadro için istikrarlı olarak artmıştır. Erkek akademisyenlerin oransal dağılımında ise benzer bir örüntü görülmemektedir. Erkek akademisyenlerin akademik kadrolardaki durumu büyük azalmalar şeklinde seyretmemiştir. Profesörlük ve doçentlik gibi akademik hiyerarşinin

üst basamaklarında yer alan ve kadınlara göre açık ara yüksek temsiliyete sahip oldukları pozisyonlarda son beş yıl içinde küçük oransal düşüşler yaşamışlardır.

Tablo 1. Akademik kadroların cinsiyet düzeyinde yıllar (2017-2023) içindeki dağılımı

Akademik Kadrolar	2022-2023		2021-2022		2020-2021		2019-2020		2018-2019		2017-2018		
	Cinsiyet	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Profesör	Erkek	22.664	66,1	21.490	66,8	20.648	67,6	19.407	68,1	18.097	68,4	16.944	68,8
	Kadın	11.616	33,9	10.695	33,2	9.914	32,4	9.107	31,9	8.356	31,6	7.696	31,2
	Toplam	34.280	100,0	32.185	100,0	30.562	100,0	28.514	100,0	26.453	100,0	24.640	100,0
Doçent	Erkek	13.302	59,2	12.047	59,8	10.643	59,9	9.996	60,0	9.349	60,5	8.845	61,2
	Kadın	9.160	40,8	8.097	40,2	7.135	40,1	6.668	40,0	6.102	27,3	5.611	38,8
	Toplam	22.462	100,0	20.144	100,0	17.778	100,0	16.664	100,0	15.451	100,0	14.456	100,0
Doktor Öğretim Üyesi	Erkek	23.591	53,4	22.545	54,3	22.867	55,1	22.892	55,8	22.352	56,6	21.588	57,5
	Kadın	20.625	46,6	18.939	45,7	18.641	44,9	18.106	44,2	17.112	43,4	15.932	42,5
	Toplam	44.216	100,0	41.484	100,0	41.508	100,0	40.998	100,0	39.464	100,0	37.520	100,0
Öğretim Görevlisi	Erkek	17.998	48,6	18.893	49,2	18.933	49,4	18.692	49,6	18.170	49,8	17.678	49,8
	Kadın	19.041	51,4	19.499	50,8	19.356	50,6	18.959	50,4	18.291	50,2	17.806	50,2
	Toplam	37.039	100,0	38.392	100,0	38.289	100,0	37.651	100,0	36.461	100,0	35.484	100,0
Araştırma Görevlisi	Erkek	21.791	46,8	25.172	47,9	25.127	48,7	24.820	49,0	23.866	49,3	22.808	49,6
	Kadın	24.778	53,2	27.325	52,1	26.421	51,3	25.847	51,0	24.530	50,7	23.190	50,4
	Toplam	46.569	100,0	52.497	100,0	51.548	100,0	50.667	100,0	48.396	100,0	45.998	100,0

Dünya ve Türkiye üniversitelerinde hala geçerliliğini koruyan ikinci ortaklık kadınların akademiye dahil olma, akademik ilerleme ve yükselme, disiplin ya da çalışma alanlarındaki yoğunlaşmaları ile koparak uzaklaşma gibi bir süreç olarak akademik yaşamlarının cinsiyet normları ve yükümlülükleri etrafında şekillenmesidir. Genel anlamda cinsiyete göre yapılanmış iş bölümünün ve özel olarak akademiye cinsiyetlendirilmiş iş ve süreçlerin akademik yaşam ve yükseköğrenim sistemini etkilediği birçok çalışma tarafından ortaya konulmuştur. Yukarıda kısaca özetlediğimiz gibi Türkiye akademisinde kadınların yeni rejimin kurulması, 1980 sonrası ve 2000’lerin ortalarında itibaren kadınların akademiye yüksek düzeylerle dahil olma süreçlerinde toplumsal, siyasal ve yönetsel kararlar ya da süreçler gibi yapısal faktörlerin yanı sıra cinsiyet normları da etkili olmuştur. Bu normlar kendi tarihsel-yapısal bağlamlarda farklılaşsa ya da hala hakimiyetini korusa da diğer meslek gruplarında olduğu kadın akademisyenlerin çalışma yaşamlarını ve özel alanlarını tayin etmektedir.

Türkiye’de kadınların akademiye yönelik ilgi ve yükseköğrenime dahil olmalarının arkasında akademinin “güvenli, saygın, prestijli” bir alan olarak görülerek kadınlara – bilhassa orta sınıf kökenli kadınlara- “uygun ve yakışan” bir meslek olduğunu savunan görüşler vardır (Zeytinoğlu 1999; Kandiyoti 1997 aktaran Öztan ve Doğan, 2015: 196). Gündelik hayatın birçok aşamasında kadın akademisyenlerin karşılaştığı gibi; akademisyenlik, öğretmenlik, hemşirelik gibi kamusal anlamı “anaçlıkla” eşleştirilen ve aynı zamanda kadınlık rolleri ile uyuşan bir meslektir. Diğer taraftan ise

akademik kadrolarda kadınların oranlarının 1980’li yıllarla birlikte azalması, Türkiye’de yükseköğrenim mezunu kesimlerin “yüksek maaşlı işlerle özel sektöre” yönlendirilerek beyaz yakalı çalışmanın cazip hale gelmesi ile de ilişkilendirilebilir (Günlük-Şenesen, 2012: 414). Bir toplumsal cinsiyet normu olarak evin geçiminden sorumlu olmak diğer mesleklerden erkekler gibi erkek akademisyenler için de geçerlidir. Özellikle büyük kentlerde orta sınıfların yaşadığı geçim güçlüğü ve akademisyen maaşlarının düşük olması erkekler için akademik kariyeri cazip bir seçenek olmaktan çıkarmıştır. Bir başka deyişle akademinin ve akademisyenliğin hem ekonomik hem de sosyal olarak yeterince saygın, güçlü ve rekabetçi bir alan olmaması erkeklerin alandan çekilmesine yol açmış olabilir. Kadınların akademiye dahil olma ya da dışında kalma süreçlerine dair çeken-iten faktörler bu tespitlerin de gösterdiği gibi yapısal politika ve süreçlerin toplumsal cinsiyet ilişkileriyle etkilenişi temelinde şekillenmektedir.

Disiplinler/alanlar arasındaki cinsiyet temelli bölünme bir başka ifadeyle yatay hiyerarşi (Aktuna, Erdost, Özvarış, 2023:2) Türkiye ve Dünya’dan kadın akademisyenlerin eğitim yıllarından başlayarak kariyer süreçlerini belirlemekte bu dolayında yükseköğrenim sistemi pratikleri ve ağları şekillenmektedir. Yatay hiyerarşi neredeyse tüm dünyada STEM olarak adlandırılan, bilim, teknoloji, mühendislik ve matematik gibi alanlardaki iş bölümünü ve faaliyet alanları belirleyerek hakimiyetini korumaktadır. Erkeklikle ilişkilendirilen disiplinlerde, bu çalışmanın da ilerleyen kısımlarında irdelendiği gibi, yönetsel kadrolarda kadınlar yer alamadığı gibi akademik kadrolardaki varlık ve etkileri de sınırlıdır. Bu alanların baskın bir biçimde erkek-erkeklik hakimiyetinde olması alandaki genç kadın akademisyen-öğrencilerin de temsilini etkilemekte bu durum bir döngü olarak süregitmektedir (UNESCO, 2021: 44).

Kadınların karşılaştığı yatay hiyerarşilere ek olarak, özel yaşamlarındaki hane ve bakım yükümlülükleri nedeniyle de erkek akademisyenlere göre dezavantajlı konumdadırlar. Kadınların akademik yükselme ve ilerleme süreçlerinde üniversitenin içinde karşılaştıkları dikey hiyerarşilerin dışında ev işleri, bakım ve düzenleme-organize etme faaliyetlerine dair pratikleri nedeniyle bir anlamda ek mesai yapmak durumunda kalmaktadırlar. Akademisyenlik, ders verme ve araştırma yürütme faaliyetlerine ek olarak, yayın yapmak, kongre ve sempozyumlar gibi bilimsel etkinliklere dahil olmak, tez danışmanlığı yürütmek gibi “okul ortamı dışında” mesai harcanması gereken bir iştir. Bu durum kadınların özel alanlarındaki iş ve yükümlülükleri ile çatışmaktadır. Birçok kadın akademisyen bu nedenle kişisel yaşam planlarını ertelemekte ya da

kariyer süreçlerinin gerektirdiği zaman kronolojisine göre hareket etmektedir. Evlilik kurumunun erkeklerin iş ve kariyer yaşamlarını destekleyici bir işlevi olduğu bilinmektedir. Oysa kadınlar açısından evlilik ve evliliğin kariyer süreçleri ile çeliştiği bilinmektedir. Kadınlar çocuk sahibi olmak, kreş yaşına kadar çocuğun bakımını üstlenmek, aile üyelerinin bakımı başta olmak üzere çeşitli nedenlerle işten ayrılabilen ya da kesintili olarak çalışmaktadır (Davies ve Rosser, 1987: 158-159; Rutherford, 2001: 259-276, Thebaud-Mony, 2012: 80). İşyeri ve çalışma hayatı erkeklerin cinsiyet rolleri ve görevleriyle uyumlu olarak şekillenmiştir. Bu normlar “meşruiyetini” erkekliğin inşasından alır. Erkekliğe verilen haneyi geçindirme rolü ve para kazanma görevi erkeğe her zaman istihdam içinde olmasını yani bir işte çalışmasını bir zaruriyet olarak getirir. Erkekler iş seyahatleri ve saat mefhumu olmadan çalışma serbestliği, bakım sorumluluklarının az olması nedeniyle daha az devamsızlık ve kesinti gibi nedenlerle genel olarak daha erken yaşlarda kariyerlerindeki ilerlemelerini sağlarken; (Thebaud-Mony, 2012: 80), haneye dair rutin işler çalışma yaşamlarını engellemez. Babalık hali erkeklerin işten ayrılmalarıyla sonuçlanan bir sürecin başlangıcı olmaz. Aktuna, Erdost ve Özvarış (2023:7-11) tarafından yürütülen araştırma çalışma rejiminin cinsiyetlendirilmiş bu doğasının erkek ve kadın akademisyenlerce yeniden üretildiğini ortaya koyar. Araştırmada kadın akademisyenlerin %46’sının erkeklerin ise sadece %19’unun en az bir kez üç aydan daha fazla süre akademik hayattan uzak kaldıklarını -istatistiksel olarak anlamlı- bularak tespit etmişlerdir. Analizde dikkat çekici ayrıntılar akademik hayattan uzak kalan erkek katılımcıların %90’ından fazlası bu durumu kariyeriyle ilgili bir duruma (dil eğitimi gibi) bağlarken, uzak kalan kadınların yarısından fazlası çocuk bakımı nedeniyle akademik yaşamdan uzaklaştığını söylemiştir. Araştırmaya katılan çocuk sahibi kadın akademisyenlerden %13,5’i annelik sonrasında kurumlarının kendilerine bakış açısının olumsuz yönde değiştiğini düşünürken bu durum baba olan erkek akademisyenler cephesinde hiçbir biçim ve düzeyde yaşanmamıştır.

Kadın akademisyenlerin hane odaklı yükümlülüklerinin ve işlerinin bir çelişki olarak iş ve yaşam dengelerini etkilediği küresel pandemi salgını boyunca sert bir veçheyle yeniden ortaya çıkmıştır. Pandemi sürecinde bu eşitsiz tablo derinleşmiştir. Özellikle kariyerinin erken olgunluk döneminde olan ve aynı zamanda yaşam kronolojilerinde yetişkinlik rollerini (annelik, eş olmak, çocuk olmak gibi) üstlenen, olası bakım desteklerinden mahrum kalan, birçok kadın akademisyen yaşadıkları çelişkiyi gidermek adına mesleki görev ve faaliyetlerini yavaşlatmış, ertelemiştir (UNESCO, 2021: 37-39).

Bu araştırma ve tartışmalarda da yer aldığı gibi akademideki cinsiyete dayalı eşitsizlikler sayısal göstergelerin ötesinde, cinsiyet norm ve pratiklerinin toplumsal ve kurumsal düzeyde kadınlar lehine değişimiyle mümkündür. Akademisyen kadınların cinsiyet rollerinden kaynaklı olarak karşılaştıkları bariyerleri azaltacak önlem ve teşviklerin üniversiteler tarafından uygulanması bu nedenle önem taşımaktadır.

Yöntem

Akademik yaşamda kadınların yerini ve varlığını ortaya koyan sayısal analizler, kadın temsiliyetinin yıllar içindeki değişimini göstermesi açısından önem taşımaktadır. Ayrıca, sayısal veri analizinde benimsenecek yaklaşıma bağlı olarak, nisbi oranda bu örüntülere dair sorgulamalar geliştirebilir. Öte yandan sayılar veriler cinsiyet eşitsizliğinin gündelik yaşamdaki öteki tezahürleriyle birlikte değerlendirilmeye ihtiyaç duyar. Bu bağlamda, cinsiyet düzeyindeki sayısal verilerin toplumsal cinsiyet rolleri ve anlamlarıyla irtibatı olan çeşitli değişkenler ve biçimlerle ilişkilendirilerek ele alınması nicel analizleri derinleştirir.

Türkiye'deki üniversitelerdeki akademik personel ve yönetsel görevlerin toplumsal cinsiyet temelli dağılımını ortaya koymak üzere hazırlanan bu çalışmada, yukarıdaki yaklaşım çerçevesinde, birincil kaynak olarak resmi sayısal verilerin tarandığı ve analiz edildiği niceliksel bir yöntem izlenmiştir (Neuman, 2010; 110). Analizler, Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı'nın resmi istatistik tabanlarında yer alan üniversiteler, aka ve akademik personele dair ham verilerin işlenerek sayısallaştırılması yoluyla gerçekleşmiştir. Veri seti frekans dağılımı ve çapraz tablolardan oluşan betimsel analizlerden oluşmaktadır. Kadınların kurumsal düzeydeki varlığını ve pozisyonlarını izah ederken kümülatif sayısal göstergelerin yerine değişen koşul ve bağlamlardaki tabloyu ortaya koymak önem taşımaktadır. Bu nedenle, farklı akademik görev/unvanlardaki cinsiyet dağılımları üniversitelerin vakıf ya da kamu üniversitesi olması, üniversitelerin bulunduğu kentsel nitelik (büyükşehir-il) gibi değişkenler ilişkilendirilerek çapraz tablolar² oluşturulmuştur. Bu sorgulama biçimiyle kadın akademisyenleri merkeze koyan sayısal veriler toplumsal yaşama egemen olan cinsiyet normlarıyla ilişkilendirilerek değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Bulgular

Türkiye'deki Üniversitelere Dair Temel Sayılar Veriler

Yükseköğretim Sistemi Bilgi Yönetim Sistemi verilerine göre 2022-2023 öğrenim döneminde öğrenim düzeyine göre yaklaşık 7 milyon (6.950.142)

öğrenci (YÖK, 2023b) yükseköğrenim sistemine kayıtlıdır. Öğrencilerin %90'ı (6.204.078) kamu üniversitelerinde³, %10'u ise (746.064) vakıf üniversitelerinde-meslek yüksek okullarında öğrenim görmektedir. Türkiye'de 129'u kamu ve 79'u vakıf kökenli olan 208 üniversite yer alırken (YÖK, 2023c) bu kurumlarda 184.566 akademik personel (YÖK, 2023d) çalışmaktadır. 190 bin kişi civarında olan akademik personelin %84'ü (184.566) kamu üniversitelerinde, %16'sı ise vakıf üniversitelerinde⁴ görev almaktadır. Öğrenci ve akademik personelin dağılımının gösterdiği gibi, üniversitelerin türü⁵ açısından yükseköğrenim sistemi içerisinde kamu üniversiteleri niceliksel ağırlığını hala korumaktadır. Üniversitelerin %62'si kamu üniversitesi niteliğinde olup vakıf üniversitelerinin toplam üniversite sayısı içinde %40 oranına yaklaşması gelecek dönemde yaygınlaşma eğiliminin devam edeceğine işaret etmektedir.

Akademik kadrolar (unvanlar) açısından sayısal olarak en büyük grup araştırma görevlilerinden (44.552 kişi) oluşmaktadır. Araştırma görevlilerini sırasıyla doktor öğretim üyeleri (44.218 kişi), öğretim görevlileri (36.583 kişi) profesörler (34.855 kişi) ve doçentler (23.222 kişi) takip etmektedir (YÖK, 2023d). Vakıf ve kamu üniversitelerinde görev yapan akademik personelin oransal dağılımında, kamu üniversitelerinde araştırma görevlisi ve doktor öğretim üyelerinin toplam akademik personelin %40'ını, vakıf üniversitelerinde ise doktor öğretim üyesi ve öğretim üyesi kadroları toplam akademik personelin yarısından fazlasını oluşturur (%55). Vakıf üniversiteleriyle kamu üniversiteleri arasındaki en büyük fark doçentlik kadrolarındadır. Kamu üniversitelerinde doçent olarak görev yapan akademik personelin oranı %13,4, vakıf üniversitelerinde ise %8,7'dir. Profesörlük kadrolarında kamu ve vakıf üniversitelerindeki dağılımda dengeli bir seyir söz konusuysen vakıf üniversitelerindeki akademik kadrolar ağırlıkla doktor öğretim üyesi/öğretim görevlisi kadrolarından oluşmaktadır (YÖK, 2023d).

Tablo 2. Üniversite türüne göre akademik kadroların dağılımı

Akademik Kadrolar					
Üniversite Türü	Profesör	Doçent	Doktor Öğr. Üyesi	Öğretim Görevlisi	Araştırma Görevlisi
Kamu	19,2	13,4	22,5	19,3	25,6
Vakıf	18,2	8,7	32,3	23,2	17,5

Vakıf üniversitelerinde doktor öğretim üyesi ve öğretim görevlisi kadrolarındaki yığılmanın bir sebebi, 2018 yılında çıkarılan (7100 Sayılı) Yükseköğretim Kanunu ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik

Yapılması ve kanununda yardımcı doçentlik kadrosunun tasfiye edilerek doktor öğretim üyesi kadrosunun oluşturulmasıdır (Resmî Gazete, 2018). Vakıf üniversitelerinin yoğun olarak açıldığı bu yıllarda doçentlik kadrosundaki kişi sayısının azalması ve yeni kadroların -hala- doldurulamamış olması nedeniyle vakıf üniversitelerindeki doçent sayısı düşüktür. Buna ek olarak, vakıf üniversitelerinin araştırma görevlisi, öğretim görevlisi, doktor öğretim üyesi gibi akademik yaşamın başlangıcında olan ve nispeten daha kırılğan olan kadrolarla çalışma eğiliminde olduğu izlenmektedir. Bu kadroların maaş ücretleri daha düşük olup, esnek çalışma koşullarında ve akademik görevler dışındaki iş ve sorumluluklarla çalışmaktadır. Doktor öğretim üyeleri dışında kalan ve vakıf üniversitelerindeki personelin %40'ından fazlasını oluşturan öğretim ve araştırma görevlileri ancak aynı zamanda tez araştırmalarını yürüten lisansüstü öğrencilerdir (Güneli-Özdemir, M., 2023: 1) Bu koşullar doğrultusunda vakıf üniversitelerindeki kadro seçiminde emek ve sosyal hak taleplerinde daha kırılğan konumda olan, esnek-güvencesiz çalışma koşullarını kabul etmek zorunda kalmış genç akademik kadrolar öne çıkmaktadır.

Üniversitelerde Cinsiyet Eşitsizliği

Akademik kadro ve üniversite türüne göre cinsiyet eşitsizliği

Türkiye'deki akademik personelin cinsiyet temelli dağılımında kadınların oranı %46,2 erkeklerin ise %53,8'dir. Akademik personelin genel ortalaması açısından değerlendirildiğinde Türkiye akademisinde kadın ve erkeklerin temsilinde sayısal olarak cinsiyet dengeli⁶ bir tablo gözükmemektedir. Kamu ve vakıf üniversiteleri karşılaştırıldığında kadınların oransal olarak erkeklerden daha fazla yer alması dikkat çekmektedir (YÖK, 2023d).

Tablo 3. Akademik personelin cinsiyete göre dağılımı⁷

Cinsiyet	N	%
Erkek	98.693	53,8
Kadın	84.736	46,2
Toplam	183.429	100,0

Tablo 4. Üniversite türüne göre cinsiyet düzeyindeki dağılımı

Üniversite Türü	Cinsiyet			
	Erkek		Kadın	
	N	%	N	%
Kamu	85.250	55,4	68.763	44,6
Vakıf	13.443	45,7	15.974	54,3
Toplam	98.693	100,0	84.737	100,0

Genel ortalamadaki cinsiyet dengeli görünümüne karşın akademik kadroların kırımalarında, akademik kademelenmenin kadınların aleyhinde işleyen bir doğrusal bir çizgi ile inşa olduğu belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Bu dağılımla Türkiye yükseköğretimde sisteminde kadınların baş etmek zorunda oldukları dikey hiyerarşinin -niceliksel olarak yıllar içerisindeki olumlu seyir izlemesine rağmen- hala tam olarak ortadan kalkmadığını göstermektedir. Akademik kadroların ilk basamaklarını oluşturan araştırma görevliliği (%53,3) ve öğretim görevliliği (%51,4) pozisyonlarında kadın akademisyenlerin oranı %50'yi geçerek erkeklerden bir miktar fazla iken profesörlük kadrolarında erkeklerin sayısı (22.936) kadınların iki katına (11.919) ulaşmaktadır. Doçentlik kadrolarında eşitlik yakalanamasa da kadınlar %40 oranını yakalamıştır. Türkiye akademisinin kadın profesör oranı henüz %35 seviyesine erişememiştir (YÖK, 2023d).

Tablo 5. Akademik kadroların cinsiyet düzeyindeki dağılımı

Akademik Kadrolar	Cinsiyet			
	Erkek		Kadın	
	N	%	N	%
Profesör	22.936	65,8	11.919	34,2
Doçent	13.676	58,9	9.546	41,1
Dr. Öğr. Üyesi	20.709	46,8	17.782	48,6
Öğretim Gör.	17.782	48,6	18.801	51,4
Araştırma Gör	20.791	46,7	23.761	53,3

Akademisyenlerin cinsiyet dağılımlarının vakıf ve kamu üniversiteleri temelinde yeniden dağıtılması üniversitelerdeki kadroların oluşumu ve yerleşim sistemi hakkında fikir vermektedir. Profesörlük kadrolarında hem kamu hem de vakıf üniversitelerinde kadınların oranı %35 bandındadır. Doçentlik kadrolarında kamu üniversitelerindeki kadın oranı %40, vakıf üniversitelerinde ise %49'dur. Ancak yukarıda bahsettiğimiz gibi toplam doçentlik kadrolarının %90'ı kamu üniversitelerinde yer alması nedeniyle vakıf üniversitelerindeki yüksek oran eşitliği arttıran bir faktör olarak değerlendirilemez. Doktor öğretim üyelerinde ise, kamudaki kadın oranı %45, vakıf üniversitelerinde %53,6'dır. Kadınlar kayda değer bir biçimde doktor öğretim üyesi kadrolarında %40 oranı geçebilmektedir (YÖK, 2023d).

Kadınlar öğretim görevlisi ve araştırma görevlisi kadrolarında vakıf üniversitelerinde %60'dan fazla, kamu üniversitelerinde ise yaklaşık %50 oranında temsil edilmektedir. Bu sayısal tablo bazı değerlendirmelere

göre olumlu bir görünüm arz etse de (Göker ve Polatdemir, 2019: 9-10) kadın araştırma/öğretim görevlilerinin vakıf üniversitelerindeki yüksek temsili bu kurumların akademisyen emeğinin en kırılgan unsurları olan araştırma görevlisi/öğretim görevlisi kadrolarını yoğun biçimde istihdam etme politikalarıyla da ilişkili olabilir. Yukarıda vurguladığımız gibi vakıf üniversitelerinde bu kadrolar düşük ücretler, esnek çalışma şartları, iş dışı yoğun mesai, akademi dışındaki görev ve işlerde çalıştırılma, maaş ödemelerinin geciktirilmesi gibi koşullarla istihdam edilmektedir. Bu yüksek temsil düzeyi, genel emek piyasasında olduğu gibi daha düşük koşullardaki işler için kadın emeğine başvurulması eğilimine işaret etmektedir. Bu açıdan vakıf üniversitelerinde kadınların avantajlı görünen konumları Türkiye’de üniversite sisteminin yaşadığı dönüşüm ve emeğin güvencesizleşen haline de içkindir. Kadınların vakıf üniversiteleri camiasındaki akademik dünyada gelecekte daha görünür olma ihtimali “ekonomik gelirleri, prestiji ve sosyal hakları” aşınmış akademisyenlik mesleğinden erkeklerin çekilmesiyle birlikte ele alınmalıdır.

Tablo 6. Akademik kadroların cinsiyet düzeyinde üniversite türüne göre dağılımı

Akademik Kadrolar	Üniversite Türü				
	Cinsiyet	Kamu		Vakıf	
		N	%	N	%
Profesör	Erkek	19.473	66,0	3.463	64,6
	Kadın	10.025	34,0	1.894	35,4
	Toplam	29.498	100,0	5.357	100,0
Doçent	Erkek	12.377	59,9	1.299	51,0
	Kadın	8.296	40,1	1.250	49,0
	Toplam	20.673	100,0	2.549	100,0
Doktor Öğretim Üyesi	Erkek	19.095	55,0	4.413	46,4
	Kadın	15.610	45,0	5.100	53,6
	Toplam	34.705	100,0	9.513	100,0
Öğretim Görevlisi	Erkek	15.494	52,1	2.288	33,5
	Kadın	14.252	47,9	4.549	66,5
	Toplam	29.746	100,0	6.837	100,0
Araştırma Görevlisi	Erkek	18.811	47,8	1.980	38,4
	Kadın	20.580	52,2	3.181	61,6
	Toplam	39.391	100,0	5.161	100,0

Yönetmelik kademelenmelerde ve disiplinlerdeki cinsiyet eşitsizliği

Akademik hiyerarşinin ve üniversitelerin yönetilme pratiklerinin cinsiyet rejimi etrafında yapılandığına dair belirgin sonuçlar sunan bir diğer göstergede yönetmelik kadrolardaki dağılımdır. Türkiye akademisinin yönetmelik yapılanması kadınların aleyhinde ya da kadınlara atfedilen “yardımcı roller üzerinden” şekillenen cinsiyetlendirilmiş bir yapı arz etmektedir. Rektörlerden başlayarak bölüm başkan yardımcılıklarına uzanan bir dizgide kadınların varlığı ve temsiliyeti cinsiyet eşitsizlikleriyle uyumlu bir paralellik göstermektedir (Erdoğan-Kaya, 2021b). 2021 yılında gerçekleştirilen araştırmanın bulgularına göre; rektörlüklerde %8’i bulmayan kadın temsili, rektör yardımcıları ve genel sekreterlerde %11, meslek yüksek okulu müdürlüğünde %18, fakülte dekanı ve genel sekreter yardımcılıklarında %21, daire başkanlığı ve enstitü müdürlüklerinde %26, merkez müdürlüğü ve bölüm başkanlıklarında yaklaşık % 31-32 ve dekan yardımcılıklarında %35 ve bölüm başkan yardımcılıklarında %39 düzeyindedir. Aynı veri setine göre bu yönetmelik görevlerde yer alan hiçbir kategoride kadınlar %40 eşliğini aşamamıştır (Erdoğan-Kaya, 2021b)⁸.

2022 yılı verilerine göre ise kamu üniversitelerinin %4,7’sini, vakıf üniversitelerinin ise %17,3’ünü kadın rektörler yönetmektedir. Bu tabloya göre, vakıf üniversitelerindeki kadın rektör oranı kamu üniversitelerine nazaran daha olumlu olsa da kadın ve erkek rektörler arasındaki makas oldukça fazladır (YÖK, 2023e).

Tablo 7. Üniversite türüne göre rektörlerin cinsiyet düzeyindeki dağılımı

Üniversite Türü	Cinsiyet (Rektör)			
	Erkek		Kadın	
	N	%	N	%
Kamu	123	95,3	6	4,7
Vakıf	62	82,7	13	17,3

Kadın akademisyenlerin maruz kaldıkları yatay hiyerarşiyi ortaya koymak üzere fakültelerdeki akademik kadroların cinsiyete göre dağılımını irdelemek gerekmektedir. Farklı çalışmaların ortaya koyduğu belirlemelere göre Türkiye akademisinde fakülteler ve disiplinler bazında mevcut bulan cinsiyetlendirilmiş bir iş bölümü ve bu iş bölümünün doğurduğu pratikler söz konusudur. Akademideki bilim alanlarına araştırma teşvikleri ve projeler bağlamında sunulan destekler düşünüldüğünde bu cinsiyetçi iş bölümüne göre kadınlar bazı alanlardaki araştırma ve yayın süreçlerinin tamamen dışında kalmaktadır. 2020 verilerine göre (Erdoğan-Kaya, 2021b:15-21) kadın dekanların genel

ortalamadaki oranı %21'dir. Kadın dekan temsilinin en yüksekte en düşüğe doğru sıralandığı fakülte dizini şöyledir: Sağlık Bilimleri (%55), İletişim (%38), Güzel Sanatlar (%30), Diş Hekimliği (%26), Hukuk (%23), Fen-Edebiyat (%21), Eğitim (%18), İktisadi ve İdari/ Sosyal Bilimler (%16), Tıp Fakültesi (%14), Spor Bilimleri (%7), Mühendislik Mimarlık/ Doğa Bilimleri (%6), İlahiyat/İslami İlimler (%0).

2018 yılına ait başka bir çalışmadaki (Göker ve Polatdemir, 2019: 46-66) verilere göre ise, kadın profesörlerin en yüksek oranlarda yer aldığı fakülteler sırasıyla şunlardır: Sağlık (%76,4), Eczacılık (%72,9), Mimarlık (%66,5), İletişim (%54,8), Diş Hekimliği (%53,9). Aynı verilere göre kadın profesör oranının en düşük olduğu fakülteler ise; Mühendislik (%21,2), Su Ürünleri (%21), Mimarlık Mühendislik (%13,1), Orman (%10,7), İlahiyat (%2,4) fakülteleridir.

Bu çalışma kapsamında yapılan analize göre ise, 2022 yılında en yüksek sayıda akademik kadroyu barındıran 12 fakülteler seçilmiştir. Bu fakülteler aynı zamanda diğer çalışmaların cinsiyet yoğunlukları sıralamasında yer alan fakültelerdir. Fakültelerde yer alan akademik kadroların cinsiyete göre dağılımında şu temel sonuçlar ortaya çıkmıştır (YÖK, 2023f).

o Araştırma görevliliğinden profesörlüğe uzanan tüm akademik kadrolar kadınların %40 ve üzerindeki temsil eşliğini aştığı fakülteler şunlardır: Eczacılık, iletişim, sağlık, güzel sanatlar ve diş hekimliği.

o Eğitim, fen-edebiyat, hukuk, iktisadi ve idari bilimler, tıp fakültelerinde kadın araştırma görevlilerinin oranı oldukça yüksekken (%50-65) doçentlik aşaması (%40-47) ve profesörlükte (%30-38) kademeli olarak düşmektedir.

o Mühendislik, spor ve ilahiyat fakültelerinde ise kadın araştırma görevlilerinin oranı çok düşük olmamasına rağmen (yaklaşık %40 civarında) kadın profesörlerin oranı (yaklaşık %20) neredeyse yarısı kadar düşmektedir. İlahiyat fakülteleri kadın akademisyenler için akademik hiyerarşinin üst basamaklarında en az yer aldıkları fakültelerdir.

Tablo 8. Akademik kadroların cinsiyete göre fakülte düzeyinde dağılımı

Akademik Kadrolar	Cinsiyet	Fakülteler												
		Eczacılık	İletişim	Sağlık	Dış hekimliği	Eğitim	Fen Edebiyat	Hukuk	İktisadi ve İdari Bilimler	Mühendislik	Spor	Tıp	Güzel Sanatlar	İlahiyat
Profesör	Erkek	31,9	51,1	34,9	47,7	61,9	64,3	71,9	70,5	77,8	82,4	63,8	55	96,1
	Kadın	68,1	48,9	65,1	52,3	38,1	35,6	28,1	29,4	22,1	17,5	36,1	44,8	3,8
	Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Doçent	Erkek	31,1	44,8	26,0	42,7	53,2	57,7	62,9	60,3	70,5	72,8	60	44,7	87,2
	Kadın	68,9	55,2	74,0	57,3	46,7	42,2	37	39,6	29,4	27,1	39,9	55,2	12,7
	Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Doktor Öğretim Üyesi	Erkek	31,4	45,5	24,0	32,5	44,3	49,9	49,2	56,2	66,9	71,1	55,3	44,3	79,4
	Kadın	68,6	54,5	76,0	67,5	55,6	50,1	50,8	43,7	33	28,8	44,6	55,6	20,5
	Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Öğretim Görevlisi	Erkek	37,8	60,6	17,5	22,6	55,6	47,6	46,6	55,1	59,5	71,2	42,7	52,1	78,6
	Kadın	62,2	39,4	82,5	77,4	44,3	52,3	53,3	44,8	40,4	28,7	57,2	47,8	21,3
	Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Araştırma Görevlisi	Erkek	25,4	49,6	18,8	31,9	35,1	45,1	47,7	54,3	57,5	66,3	49,8	36,2	56,8
	Kadın	74,6	50,4	81,2	68,1	64,9	54,8	52,3	45,6	42,4	33,6	50,1	63,7	43,1
	Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Genel Toplam	Erkek	29,9	48,5	23,1	34,8	49,9	54,7	52,7	59,5	67,2	72,5	55,3	45,1	78,1
	Kadın	70,1	51,5	76,9	65,2	50,1	45,3	47,2	40,4	32,7	27,4	44,6	54,8	21,8
	Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Yakın dönemi kapsayan bu veri analizlerine göre, sağlık, güzellik sanatları, eczacılık, iletişim gibi bakım-empati-sanat gibi kadınlık rolleri ile ilişkilendirilmiş alanlarda kadınlar daha fazla varlık gösterip yükselbilmektedirler. Eğitim, fen-edebiyat, hukuk, iktisadi ve idari bilimler, tıp gibi alanlara giriş yaptıktan sonra yükselme süreçleri kesintiye uğramaktadır. STEM (fizik, teknoloji, matematik) alanları ile mühendislik ve spor bilimlerinde akademik hiyerarşinin alt basamakları dahil olmak üzere kadınların alana giriş ve yükselme süreçleri zorludur. İlahiyat fakültelerinde yalnızca araştırma görevlisi kadınların temsiliyeti daha anlamlı düzeyde olup; öğretim görevlisi kadrosundan sonra kadınlar yok denecek kadar azdır. Bu veriler disiplinlerarasındaki yatay hiyerarşide akademisyen kadınlar için domestik alanlarda varlık sahalarının daha genişlediğini, erkeklikle ilişkilendirilen alanlara ise giremediklerini ya da akademik kariyer yolculuklarının kesintiye uğradığını göstermektedir.

Üniversitelerin yer aldığı kentler ve cinsiyet eşitsizliği

Farklı akademik kadrolardan kadın ve erkek akademisyenlerin kent düzeyine göre dağılımı kadınlar için, büyükşehir olmayan, il düzeyindeki kentlerin yapısal engeller taşıdığını düşündürmektedir. Her akademik kadro düzeyinde kadınların temsil oranı büyük kentlerde fazla iken idari olarak il statüsünde bulunan üniversitelerde düşmektedir. Örneğin genel ortalamada %34 bandında olan profesörlük kadroları bu kentlerde %24,7'ye, kadın araştırma görevlilerinin %55,3 olan temsil oranı %49,9 kalmaktadır. Bu farklar mekânsal örüntü ve kentsel olanakların, kadın akademisyenlerin tercihlerini etkilediğini göstermektedir. Ayrıca, bu kentlerden yönetici pozisyonundaki erkek akademisyenlerin akademik kadro oluştururken “erkeklik ağlarını” işlettiği de düşünülebilir.

Tablo 9. Akademik kadroların cinsiyet düzeyinde kent düzeyine dağılımı

Akademik Kadrolar	Cinsiyet	Kent Düzeyi			
		Büyükşehir		İl	
		N	%	N	%
Profesör	Erkek	18.502	63,9	4.434	75,3
	Kadın	10.467	36,1	1.452	24,7
	Toplam	28.969	100,0	5.886	100,0
Doçent	Erkek	9.274	55,7	4.402	66,9
	Kadın	7.366	44,3	2.180	33,1
	Toplam	16.640	100,0	6.582	100,0
Doktor Öğretim Üyesi	Erkek	15.036	50,5	8.472	58,6
	Kadın	14.731	49,5	5.978	41,4
	Toplam	29.767	100,0	14.450	100,0
Öğretim Görevlisi	Erkek	10.951	43,8	6.831	59,0
	Kadın	14.062	56,2	4.739	41,0
	Toplam	25.013	100,0	11.570	100,0
Araştırma Görevlisi	Erkek	15.132	45,5	5.659	50,1
	Kadın	18.125	54,5	5.636	49,9
	Toplam	33.257	100,0	11.295	100,0
Genel Toplam	Erkek	68.895	51,6	29.798	59,9
	Kadın	64.751	48,4	19.985	40,1
	Toplam	133.646	100,0	49.783	100,0

YÖK'ün yayımladığı resmi verilere göre 205 üniversitenin kent düzeyine göre dağılımında vakıf üniversiteleri yalnızca büyük kentlerde varlık gösterir. 78 vakıf üniversitesinden sadece biri idari olarak il statüsünde olan bir kentte yer almaktadır. Kadın akademisyenleri yoğun olarak istihdam eden vakıf üniversitelerinin büyük kentlerde olması il statüsündeki kentlerdeki kadın akademisyen oranının düşüklüğünü açıklamaktadır. Diğer taraftan bu kentlerde yer alan ve büyük bir kısmı son 20 yıl içerisinde Anadolu'nun çeşitli kentlerinde açılmış olan kamu üniversitelerinde kadınların temsil ve varlık sahalarının çok dar olduğunu göstermektedir. Kadınlar arasında en yüksek temsil araştırma görevlisi kadrolarında (%49,8) olup profesörlük ve doçentlik kadrolarında dolayısıyla yönetsel süreçlerde erkek egemen bir yapı söz konusudur (YÖK, 2023f). Büyük kentlerde ise vakıf üniversiteleriyle kamu üniversiteleri arasında cinsiyet-akademik kadro dağılımı açısından belirgin bir fark yoktur. Anadolu kentlerinin gittikçe muhafazakarlaşan atmosferi, eğitim-

sağlık gibi hizmetlere erişimde büyük kentlerin hala öncelikle tercih edilmesi, hanenin diğer üyelerinin istihdam koşulları gibi ihtiyaç ve zorunluluklar kadın akademisyenlerin büyük kentlerde yaşamasını beraberinde getiriyor olabilir. Diğer taraftan il düzeyindeki kamu üniversitelerinde hâkim olan erkek egemen dokunun da daha önce vurguladığımız gibi erkeklere ve erkeklik ağlarına öncelik vermesi bu tablonun ortaya çıkmasındaki diğer olası nedendir.

Tablo 10. Kent ve üniversite türü düzeyinde akademik kadroların cinsiyet düzleminde dağılımı

	Üniversitenin Türü	Akademik Kadrolar												
		Profesör		Doçent		Doktor. Öğr. Üye.		Öğretim Görevlisi		Araştır. Görevlisi		Genel Toplam		
		Cinsiyet												
		E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	
	N	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	
B.	Ka.	72	63,7	36,3	56,6	43,4	52,4	47,6	47,7	52,3	46,8	53,2	53,2	46,8
	Va.	77	64,6	35,4	50,9	49,1	46,3	53,7	33,3	66,7	38,4	61,6	45,7	54,3
İl	Ka.	55	75,3	24,7	66,9	33,1	58,7	41,3	59,1	40,9	50,2	49,8	59,9	40,1
	Va.	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Sonuç

Türkiye’de kadın akademisyenlerin özellikle son 30 yıl içerisinde akademik kadrolardaki sayısal oranı artmaktadır. Ancak bu artış mevcut eşitsizlikleri örtmeye yetmemiş ve üniversitelerdeki yönetim kadrolarında da daha fazla temsil edilebilmelerini beraberinde getirmemiştir. 2022 verilerine göre Türkiye akademisinin %45’inden fazlasını kadınlar oluşturmaktadır. Farklı ülkelerde olduğu gibi akademik hiyerarşide yükseldikçe kadın oranı düşmektedir. Bu durum kadınların akademide de dikey ve yatay hiyerarşilere hala maruz kaldıklarını göstermektedir. Ancak aynı zamanda özellikle araştırma-öğretim görevliliği gibi kadrolarda kadınların %50’lerin üzerinde seyreden varlığı gelecekte kadınların yönetsel kademelerde yer alabileceğine dair bir garanti vermese de aşağıdan gelebilecek basınca dair olumlu bir gösterge olarak yorumlanabilir.

Kadın akademisyenler emek piyasalarında kadınların istihdamını etkileyen faktörlerden etkilenmektedir. Kadınların sayısal varlığı ve yüksek orandaki temsiliyeti yönetim mekanizmalarında daha çok söz/yetki sahibi olmayı ya da cinsiyete dayalı iş bölümünde eril olarak tayin edilen alanlara kadınların dahil olmasını veya yükselmesini beraberinde getirmemektedir.

Akademisyen kadınlar hane sorumluluklarını diğer mesleklerden kadınlar gibi yaşamaktadırlar. Bu sorumluluklar, belki, diğer mesleklerden farklı olarak kariyer ilerlemesinde daha fazla kesintilerin oluşmasına neden olmakta ve mevcut kaynaklardan erkek akademisyenlere göre daha az faydalanmalarına neden olmaktadır.

Bu makalenin ortaya koyduğu tespitlere göre; Türkiye yükseköğrenim sisteminde son 15-20 yıldır vakıf üniversitelerinin sayısı çoğalmakla birlikte yükseköğrenim sisteminin ana gövdesini kamu üniversiteleri oluşturmaktadır. Bu bağlamda kamu üniversitelerinin akademik kadrolardaki cinsiyet eşitliği bağlamında oluşturduğu politikalar “ana akım politikaları” oluşturacaktır. Vakıf üniversitelerindeki kadın temsili kamu üniversitelerinde yüksek olmasına rağmen bu hususta eleştirel bir bakışa ihtiyaç vardır. Rektörlük gibi üst düzey yönetsel görevlerde vakıf üniversitelerindeki sayısal durum kamu üniversitelerine göre daha yüksek olmakla beraber cinsiyet eşitliğini sağlama da oldukça eksiktir. Vakıf üniversitelerindeki akademik kadroların araştırma/öğretim görevliliği gibi daha kırılgan pozisyonlardan beslendiği ve bu kadrolardaki kadın yoğunluğu göz önünde tutulduğunda sayısal olarak kadınların lehine olan bu durumun genel emek politikaları ile ilişkilendirilerek ele alınması önem taşımaktadır. Kadınların büyük kentlerdeki üniversitelerdeki yoğunluğu özellikle Anadolu’daki üniversite ve kentlerde kadın akademisyenlerin varlığını destekleyecek politikalara ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir. Kadınlara atanan diğer yaşam sorumlulukları, küçük kentlerdeki geleneksel baskının etkileri, çocuk-aile vb. bağlılıkların kadınları akademik kariyer planlamalarında büyük kentlere yönlendirmesi gibi nedenler yeniden ortaya çıkmaktadır. Son 15 yılda kurulmuş olan 76 kamu üniversitesinin % 50’sinden fazlasının il statüsündeki kentlerde yer aldığı düşünülünce, özellikle Anadolu’daki nispeten küçük kentlerdeki kamu üniversitelerine yönelik özel programlar ve uygulamalar geliştirilmelidir. Kadınlar açısından bilhassa büyükşehirlerde konumlanan köklü üniversitelerin avantajlar barındırdığı belirgindir. Bu avantajlar belirlenerek, bu kurumlardaki iyi örneklerin ve deneyimlerin Anadolu’ya sıçraması teşvik edilmeli, güçlenmiş kadınların deneyimlerinin aktarımı sağlanmalıdır.

Toplumsal cinsiyet rolleri bu çalışmada ortaya konduğu gibi akademik alanda da hâkim olup, kadınların dezavantajlı konumlarını yeniden üreten etkiler yaratmaktadır. Erkek akademisyenler cephesinde ise Türkiye’deki akademik hayat ve koşulların erkeklik rollerinin bir bölümü ile çelişmesi onları alandan uzaklaştırıyor olabilir. Akademideki maaşların düşük olması ve geçim koşullarının ağırlaşması, mesleğin geçmişe göre toplumsal prestijinin

aşınması, dışa dönük ve hızla kariyer avantajları sağlayan sektör ve alanların ana akımlaşması gibi nedenler erkeklik rolleri ve yükümlülükleri ile bir anlamda çelişmektedir. Özellikle büyük kentlerde, para kazanmanın ve evi geçindirmenin bir cinsiyet rolü olarak erkeğe yüklenmesi akademiye erkekler açısından cazip bir alan olmaktan çıkarmaktadır. Diğer taraftan çalışma yaşamının diğer alanlarında olduğu gibi görev ve uzmanlaşma alanlarında “empatik, derleyici, düzenleyici” roller kadınlara atanmış, “sayısal, teknik ve para” ile ilişkili alanlar erkeklerle özdeşleştirilmiştir. Kadınlara verilen yükseköğretimdeki yönetsel pozisyonlarda sunulan “yardımcılık” rolü özellikle teknik alanda kadınların eğitimi ve istihdamına dayanan teşvik politikalarıyla aşılabılır.

DİPNOTLAR

- 1 2018 yılında yardımcı doçentlik kadrolarının tasfiyesi nedeniyle öncesindeki yıllara ait veriler dâhil edilmemiştir.
- 2 Bu çapraz tablolar arasında ikiden fazla değişkenin yer aldığı “çok değişkenli çapraz” tablolara yer verilerek farklı eğilimler birlikte ele alınmaya çalışılmıştır.
- 3 Bu çalışmada devlet üniversitesi yerine kamu üniversitesi ifadesinin kullanımı tercih edilmiştir.
- 4 Türkiye’de 1933-1984 yılları arasında Türkiye ve KKTC’de üç vakıf üniversitesi varken, 1985-2005 arasında bu sayıya 25 vakıf üniversitesi eklenmiştir. 2006 sonrasında ise vakıf üniversitelerinin sayısında büyük bir artış yaşanarak 62 vakıf üniversitesi açılmıştır. Bu rakam aynı dönemde açılan üniversitelerin %45’ini oluşturmaktadır (Erdoğan-Kaya, 2021b).
- 5 Kamu ya da vakıf üniversitesi olma niteliği kastedilmiştir.
- 6 Cinsiyet dengesi %45-50 oranında olan dağılımlar için kullanılmaktadır.
- 7 Tablolardaki toplam sayıda küçük farklar veri kaynaklarında yer alan ham verideki eksiklikten kaynaklanmaktadır. Ancak metinde ağırlıkla oransal dağılıma başvurulduğu için küçük (+1/-1 gibi) farklılıklar önem arz etmemektedir.
- 8 Bu çalışma KKTC üniversitelerini de kapsamaktadır. Ancak KKTC’de yer alan 19 üniversitenin toplam verinin oransal dağılımındaki etkisi ihmal edilebilir düzeyde olduğu için bu sonuçlar Türkiye’yi temsil etmektedir.

KAYNAKÇA

- Aktuna, G., Erdost T. , Özvarış Ş. B. (2023) Üniversitede akademik kariyer yapma ile toplumsal cinsiyet arasındaki ilişkinin incelenmesi. Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi. 32(1): 1-14.
- Bothwell, E. (2019). Top universities for tackling gender equality. Times Higher Education.23 Aralık 2020 tarihinde <https://www.timeshighereducation.com/news/universities-scoring-highest-gender-equality>adresinden erişildi.
- Bothwell, E. (2020). Female leadership in top universities advances for first time since 2017. Times Higher Education.10 Ağustos 2023 tarihinde <https://www.timeshighereducation.com/news/female-leadership-top-universities-advances-first-time-2017> adresinden erişildi.
- Bothwell, E., Chinchilla, E.R., Deraze, E. V.d. (2022), Gender equality how global universities are performing part 1, 15 Temmuz 2023 tarihinde <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000380987/PDF/380987eng.pdf.multi> adresinden erişildi
- Catalyst. (2020). Women in academia: quick take. 5 Aralık 2020 tarihinde Catalyst Web Sitesi: [https://www.catalyst.org/research/women-in-academia/#:~:text=While%20women%20represent%20just%20over,%25\)%20of%20Professo,rs%20in%202018.&text=Women%20held%20over%20half%20\(57.0,lowest%20ranking%20po,sitions%20in%20academia.](https://www.catalyst.org/research/women-in-academia/#:~:text=While%20women%20represent%20just%20over,%25)%20of%20Professo,rs%20in%202018.&text=Women%20held%20over%20half%20(57.0,lowest%20ranking%20po,sitions%20in%20academia.) adresinden erişildi
- Davies, C., ve Rosser, J. (1987, Şubat). Women's career paths. a male pathway unwilling to bend. The Health Service Journal, 97(5036), 158-159.
- Erdoğan-Kaya, E. (2021a). Bayağı kalabalığız. İstanbul. İletişim Yayınları
- Erdoğan-Kaya, E. (2021b). Yükseköğretimde yönetsel kadrolarda cinsiyet eşitsizliği. 13 Temmuz 203 tarihinde <https://univder.org/turkiyede-yuksekogrenimde-yonetsel-kadrolarda-cinsiyet-esitsizligi/> adresinden erişilmiştir.
- Göker, Z. G., ve Polatdemir, A. (2019). Türkiye'de yükseköğretim kurumlarında toplumsal cinsiyet eşitliği mekanizmaları: bir temel değerlendirme çalışması. İstanbul: Sabancı Üniversitesi Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Çalışmaları Mükemmeliyet Merkezi (SU Gender) ve Research Worldwide

İstanbul. 22 Aralık 2020 tarihinde https://sugender.sabanciuniv.edu/sites/sugender.sabanciuniv.edu/files/univ_toplumsal_cinsiyet_raporu_30nisan.pdf#page=39 adresinden erişilmiştir.

Güneli-Özdemir, M. (2023). Hem maaş düşük hem de iş yükü çok. Milliyet Gazetesi, 26.07.2023, <https://www.milliyet.com.tr/egitim/hem-maas-dusuk-hem-de-is-yuku-cok-6981488> adresinden erişilmiştir.

Günlük-Şenesen, G. (2012). Üniversite üst yönetiminde kadınların konumu: Türkiye’de 1990’lardan 2000’lere ne değişti?”, Ed. A. Makal ve G. Toksöz. Geçmişten Günümüze Türkiye’de Kadın Emegi. Ankara Üniversitesi Yayınevi. Ankara.

Kandiyoti, D. (1997). Cariyeler, bacılar, yurttaşlar: kimlikler ve toplumsal dönüşümler. İstanbul: Metis Yayınları.

Kurtuluş, H. ve Erdoğan-Kaya, E. (2020). Türkiye’de insan hakları eğitiminin kurumsallaşmasında kamu ve vakıf üniversitelerinde kurulan araştırma merkezlerinin rolü: bir bilanço çalışması. Raoul Wallenberg Enstitüsü. (1-65) ISBN: 978-605-69275-8-4

Neuman, W. L. (2010). Toplumsal araştırma yöntemleri 2. (S. Özge, Çev.) İstanbul: Yayın Odası.

Öztaş, E. & Doğan, S. N. (2015). akademinin cinsiyeti: yıldız teknik üniversitesi örneği üzerinden üniversite ve toplumsal cinsiyet . Çalışma ve Toplum , 3 (46) , 191-222.

Resmî Gazete, (2018). 7100 numaralı yükseköğretim kanunu ile bazı kanun ve kanun hükmünde kararnamelerde değişiklik yapılması hakkında kanun, Kabul Tarihi: 22/2/2018, Teritp:5, Cilt:57, 11 Temmuz 2023 tarihinde <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.7100.pdf> adresinden erişilmiştir.

Rutherford, S. (2001). Are you going home already?. Time and Society, 10(2-3), 259- 276. doi: 10.1177/0961463X01010002006

Suğur, S. ve Cangöz, İ. (2016). Üniversite yönetiminde kadınların eksik temsili üzerinde toplumsal cinsiyet ilişkilerinin rolü. Amme İdaresi Dergisi, 49(3), 89- 115.

Şentürk, B. (2015). Çokuz ama yokuz: Türkiye 'deki akademisyen kadınlar üzerine bir analiz. *ViraVerita E-Dergi* , - (2) , 1-22.

Thebaud-Mony, A. (2012). Çalışmak sağlığa zararlıdır Çev: A. Güven ,1. Baskı, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

UNESCO. (2021). Women in higher education: has the female advantage put an end to gender inequalities, 10 Ağustos 2023 tarihinde https://unesdoc.unesco.org/in/documentViewer.xhtml?v=2.1.196&id=p::usmarcdef_0000377182&file=/in/rest/annotationSVC/DownloadWatermarkedAttachment/attach_import_8d5c31ad-07e0-4f1d-803f_2a170dc5f95%3F_%3D377182eng.pdf&locale=en&multi=true&ark=/ark:/48223/pf0000377182/PDF/377182eng.pdf#%5B%7B%22num%22%3A66%2C%22gen%22%3A0%7D%2C%7B%22name%22%3A%22XYZ%22%7D%2C%22%2C792%2C0%5D adresinden erişildi.

YÖK, (2023a). Yükseköğretim istatistikleri (2017-2023 Yılları) , <https://istatistik.yok.gov.tr/> adresinden erişilmiştir.

YÖK, (2023b). Öğrenci istatistikleri, <https://istatistik.yok.gov.tr/> adresinden erişilmiştir.

YÖK, (2023c). Üniversite istatistikleri, <https://istatistik.yok.gov.tr/> adresinden erişilmiştir.

YÖK, (2023d). Öğretim elemanı istatistikleri, <https://istatistik.yok.gov.tr/> adresinden erişilmiştir.

YÖK, (2023f). Birim istatistikleri, <https://istatistik.yok.gov.tr/> adresinden erişilmiştir.

YÖK, (2023e). Rektörlerimiz, <https://www.yok.gov.tr/rectorlerimiz/devlet-universitesi-rectorleri> adresinden erişilmiştir.

HEGEL DİYALEKTİĞİNDE OLUMSUZLAMA VURGUSUNA KARŞILIK POZİTİF VAROLUŞU SAVUNMALARI BAKIMINDAN MARX-ENGELS VE NIETZSCHE NASIL İNCELENEBİLİR?

How Can Marx-Engels and Nietzsche Be Analysed in Terms of Their Defence of Positive Existence Against The Emphasis On Negativity In Hegelian Dialectics?

Aşkın Yücel Seçkin*

Geliş Tarihi / Received : 7 Ağustos 2023

Kabul Tarihi / Accepted: 11 Eylül 2023

Seçkin, Aşkın Yücel (2023) "Hegel Diyalektiğinde Olumsuzlama Vurgusuna Karşılık Pozitif Varoluşu Savunmaları Bakımından Marx-Engels ve Nietzsche Nasıl İncelenir?" *Eğitim Bilim Toplum Dergisi*, Cilt 21, Sayı 83, (Yaz 2023), ss: 186-200

186

Öz

Felsefe metinleri tarihi içerisinde bir soru önerisi ortaya koymak amacıyla; Marx ve Engels'in canlı insan bireylerinin varlığını, insanlık tarihinin ilk öncülü olarak alıp tüm tarih çalışmalarının insan eyleminden yola çıkması gerektiği iddiası ve Nietzsche'nin soylu ahlakında efendinin kendini olumlayarak ortaya koyma durumu Hegel'in diyalektiğindeki olumsuzlama (*négativité*) vurgusuna karşılık olarak farklı yönlerden pozitif varoluşun savunması olduğu söylenebilir mi sorusunun hangi metinlerle, nasıl ele alınabileceğine dair bir perspektif sunmaya çalışmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Marx, Nietzsche, pozitif varoluş, diyalektik, olumsuzlama

Abstract: In order to propose a question within the history of philosophical texts; Marx and Engels' claim that the existence of living human individuals is the first premise of human history and that all historical studies should start from human action, and Nietzsche's noble morality in which the master posits himself by affirming himself, in contrast to the emphasis on negativity (*négativité*) in Hegel's dialectic, tries to offer a perspective on which texts and how the question of whether it can be said to be the defence of positive existence in different ways can be addressed.

* Dr., askinyucelseckin@gmail.com, Orcid Numarası: 0000-0002-3099-2157
Dr., askinyucelseckin@gmail.com, Orcid Number: 0000-0002-3099-2157

Keywords: Marx, Nietzsche, positive existence, dialectic, negativity

Giriş

Felsefenin başlangıcından -en azından “felsefe” sözcüğünün ilk ortaya çıkışından- bir başka deyişle felsefenin doğum yeri olarak genel kabul gören Antik Yunan’dan günümüze kadar oluşturulmuş eserlerin tamamı düşünüldüğünde devasa bir okyanusun içinde kaybolma hissi olağandır. Bu okyanusun içinden rasgele ya da herhangi bir karşılaşma sonucunda tanışılan düşünürler ve onların eserlerini incelemek de bu okyanusta bir ada bulmak gibi düşünülebilir. Bazı durumlarda bu ada öyle büyük gelir ki sanki dünyanın tamamı o adadan ibaret gibidir; sonra adanın kıyısından yeniden engin okyanus kendini gösterir. Bazı durumlardaysa böyle bir ada bulunmaz; sanki bir tekneyle oradan oraya sürükleniyor gibi olabilir: düşünürden düşünüre, bir eserden başka bir esere... Belirli bir doktrin altında çalışılmıyorsa, tamamen antik limana sığınılmamışsa ya da felsefe yerine sadece felsefe tarihi incelenir hale gelinmemişse; bu kaybolma, sürüklenme ya da bir süreliğine dünyanın tamamı sanılan adanın küçüklüğü ya da okyanusun devasa oluşu karşısındaki hayal kırıklığı hissi, felsefe metinlerini incelerken belirli bir felsefe tarihi okumasının eşliğinde karşılanabilir. Bu belirli felsefe tarihi okuması kadar bir “soru” ortaya koymak da başka bir deyişle bir “pencere açmak” bir “öneri oluşturmak” da bir o kadar önemlidir; zira anahtar işlevi gören bu “soru” olmaksızın felsefe tarihi okumasının kapısı içeriden kilitlidir denebilir. Son çözümlemede, bu çalışma da temelinde bir “soru” önerisi vermeye çalışır. Bu açıdan ele alındığında, bu çalışma belirli bir felsefe tarihi okuması başlangıcı için bir ipucu (Descartes-Vico karşıtlığı) ve Nietzsche ve Marx’ın ilgili eserlerinden hareketle Hegel diyalektiğindeki olumsuzlama vurgusuna karşılık olarak okunabilmelerine dair bir soru önerisi içerir. Bu anlamda, ilgili sorunun yanıtlanması bu çalışmanın limitlerinin ötesindedir, çok daha kapsamlı bir araştırma gerektirir ve çalışmanın temel motivasyonu da bu kapsamda bir çalışmanın yapılmasına yola açabilecek bir soru önermektir.

Marx ve Engels

Karl Marx’ın (erken dönem) gençlik eserleri arasında listelenmesinin genel kabul gördüğü *1844 El Yazmaları* metninin nirengi noktasının “yabancılaşma” olduğu yorumu kabul edilebilir gözükmektedir. Marx, bu metinde yabancılaşmanın üç türünü ortaya koyar: İnsanın üretimine yabancılaşması, ürettiği ürüne yabancılaşması, insanın türüne (kendine) yabancılaşması... Bununla birlikte metin yayınlanmak üzere hazırlanmadığından yani ismiyle müsemma el yazmalarından oluştuğundan ve bu el yazmalarından aşağı yukarı bir yıl sonra -1846 başlarında- Friedrich Engels ile birlikte oluşturdukları

Alman İdeolojisi metninde çok daha sarıh bir biçimde gözükecek öncülleri içerir. Metinden öncüllerini çıkarabileceğimiz işçi-ürün ilişkisiyle, Hristiyan-fetiş ilişkisi arasında, kapitalist üretim biçimiyle din arasında kurulabilecek analogilerden ilahiyatçı-iktisatçı analogisi bu çalışmanın yapılmasını tetikleyen temel unsurdur. Onlara göre, ilahiyatçının temel uğraşı, kötülüğün kökeni olarak ilk günah, iktisatçının temel uğraşıysa mülkiyetin kökeni uğraşması ve kapitalist üretim biçimini “doğal durum” olarak gösterme çabasıdır. Marx, iktisatçıları önce “kapitalist üretim biçimini” doğal durum olarak gösterip daha sonra da “kökendeki durumun” bu olduğunu iddia etmeleriyle eleştirir ve diğer her şeyin bundan kaynaklandığı iddiası üzerine gider. Bir anlamda iktisatçı aslında Hristiyan ahlakını, ilahiyatçı da aslında bir iktisat teorisini kullanır. Marx’ın 1844 *El Yazmaları*’nda, *Hegelci Diyalektiğin ve Felsefenin Bir Bütün Olarak Eleştirilmesi*² adlı son bölümünde Genç Hegelciler üzerinden başladığı kapsamlı Hegel eleştirisini, *Alman İdeolojisi* eserinde genişleterek devam ettirirler (1972: 124-149). Daha önce bahsedilen analogi kapsamında, Hegel sistemini de “piyasa ekonomisinin bir olumlaması” olarak ele alır ve iktisatçılar üzerinden eleştirirler.

Alman İdeolojisi eserindeki *Genel Olarak İdeoloji, Özel Olarak Alman İdeolojisi* bölümü, Hegel’i tam olarak aştığını iddia edenlerin aslında Hegel’in sisteminin yalnızca bir yönünü eleştirdiklerini hiçbirinin Hegel’i kapsamlı bir eleştiriye tabi tutmadığını ve bu yönleriyle de aslında Hegel’e bağlı kaldıklarını iddia ederek başlar. Marx ve Engels’e göre, Eski-Hegelciler ile Genç-Hegelciler, her ne kadar eleştiri ve olumlama konusunda farklı olsalar da dinin, kavramların ve tümel bir ilkenin egemenliği konusunda hem fikirlerdir (bir taraf gasp olarak gördüğü bu egemenliğe karşı çıkarken, diğer taraf onu meşru görüp göklere çıkarmaktadır). Genç-Hegelciler yine bağımsız bir varlık olarak ele alınan bilincin ürünleriyle (tasavvurlar, düşünceler, kavramlar vb.) –ki bunlar Hegel’in sisteminde olumlanır- mevcut bilincin yerine insani, eleştirel ya da bencil bir bilinç koyarak sınırlarından kurtulmalarını gerektiğini iddia eden ahlaki bir postulat koyarlar. Marx’a göre ise bu yalnızca yorum değişikliğidir ve hatta tüm bu söylemler bilhassa “söylemlere karşı söylemler” olarak kaldıkları müddetçe koyu bir muhafazakârlığa da işaret etmektedir. Marx bu eleştirisini, “bu filozofların hiçbirinin aklına Alman felsefesi ile Alman gerçekliği arasındaki bağlantıyı, kendi eleştirileri ile kendi maddi çevreleri arasındaki bağlantıyı sormak gelmediğini”³ ifade ederek bitirir (2004: 105; 1968: 44). Marx, kendi hareket noktası olan öncüllerin her şeyden önce gerçek öncüller (ampirik yolla saptanması mümkün) olduğunu iddia eder; bu öncüller “Gerçek bireyler, onların eylemleri ve maddi yaşam koşulları, hem hazır halde bulunanlar

hem de kendi eylemleri tarafından üretilenlerdir” (1968: 45). Canlı insan bireylerinin varlığı, insanlık tarihinin ilk öncülü olmakla beraber tüm tarih çalışmaları da bu bireylerin fiziksel yapısı ve bu yapıdan kaynaklanan doğayla kurdukları ilişkilerden kısacası insan eyleminden yola çıkmak zorundadır.

Nietzsche

Nietzsche, *İyinin Kötünün Ötesinde (Jenseits von Gut und Böse)* adlı eserinde Hristiyan ahlakının ne olduğunu ortaya koyar ve *Ahlağın Soykütüğü Üzerine (Zur Genealogie der Moral)* adlı eserinde ise bu ahlakı eleştirir. Çalışmamızın Nietzsche ile ilgili bölümü şu sorular üzerine yoğunlaşır: “Nietzsche’ye göre ilk neden arama ve bulma girişiminin altında, yani suçun (günahın kökeninde) insanın temelde bir ekonomik yapıya yerleşmesi mi vardır? Suç ve cezanın kökeni günah ve sevabın kökeni basit bir takas ilişkisi midir?”

Ahlağın Soykütüğü Üzerine, evrensel doğru ve yanlış olmadığını, koşullara, kültüre bağlı olarak geliştiği temel iddiasına sahip Paul Rée’nin *Ahlaki Duyguların Kökeni (Der Ursprung der moralischen Empfindungen)* başlıklı eserine karşı olarak yazılır. Ceza, pişmanlık, ahlak ve sorumluluğun kökenleri bu eserin temel konularıdır. Nietzsche, *Ahlağın Soykütüğü Üzerine* (1887) adlı eserini, bu eser hakkında bir yıl sonra yani 1888’de *Wagner Olayı (Der Fall Wagner)* başlıklı eserinde bir notta şöyle bir değerlendirme yapacak kadar önemli görür:

Soylu ahlak” ile “Hristiyan ahlakı” arasındaki karşıtlık ilk kez benim “Ahlakın Soykütüğü” kitabımda öğretilmişti: dini ve ahlaki bilginin tarihinde belki de bundan daha belirleyici bir dönemeç yoktur. Bana ait olanın mihenk taşı olan bu kitap, yalnızca en yüksek fikirli ve en katı ruhlara erişebilme şansına sahiptir: geri kalanlar bunu duymaktan yoksundur. İnsan bugün kimsenin sahip olmadığı şeylere tutkuyla bağlanmalıdır (1988a: 52)...

Nietzsche’de genel olarak rastladığımız kendi metinlerini olumlamanın bir örneği olan bu değerlendirme ve kendi yazınsal geçmişine dair yaklaşımı bir anlamda inşasızlaştırma (dekonstrüksiyon) süreci olarak da görülebilir. Sonuç itibarıyla Nietzsche için *Ahlağın Soykütüğü* eseri bir “mihenk taşı”dır. Önsöz ve üç inceleme yazısından oluşmaktadır. İlki “*İyi ve Kötü*” “*İyi ve Fena*” (“*Gut und Böse*” “*Gut und Schlecht*”), ikinci inceleme “*Suç*”, “*Vicdan Azabı*” ve *Benzeri Şeyler* (“*Schuld*”, “*schlechtes Gewissen*” und *Verwandtes*), üçüncü inceleme ise “*Çileci İdeallerin Anlamı Nedir?*” (*was*

bedeuten asketische Ideale?) başlıklarını taşır ve üç inceleme de temelde Hristiyan ahlakını eleştirmektedir. İlk inceleme efendi, soylu ahlakı ile köle, sürü ahlakını karşılaştırmasını içerir. Dil bilim ve etimolojik yaklaşım ile tarihsel yaklaşımın bir arada kullanılması önerilmektedir. *Schlecht* ve *gut* sözcüklerinin kökeninden yola çıkılır, bunların arasındaki fark soyluların adlandırmasından gelir ve başta ahlaki değer taşımazlar. Birer adlandırmadırlar, tanımdırlar (zengin-fakir, güçlü-güçsüz gibi); güçlü ve özgür olanların mutluluğunu arttıranlar iyi, zayıf ve köle olanlara ait olanlara kötü olarak kabul edilir. İyi ve fena olanın farkı ise; soylulara, efendilere kin besleyen kölelerden, sürüde kaynağını bulur. Her türlü efendilik ve güç olumsuzdur. Alçak gönüllülük, rekabetin, gururun, bağımsızlığın(-ki bunlar günah -) zıttı olarak merhamet ve itaatin, bir gün gelip dünyayı ele geçireceğini ve iyi birer davranış olacak olmaları köle isyanının temel hedefidir ki bu insanlığı; güç ve eylemi, eylemsizliğe, yavanlığa ve insandan uzak bir nihilizme götürmesiyle kültürü harap edendir. İkinci inceleme; suç, vicdan azabı ve cezanın kökenine dairdir; başka bir deyişle kötülüğün kökeni incelenir. Önceleri bunlar da ahlaki değeri taşımazlar. Suç, borca bağlı ve ceza da borcun ödenmesinin garantisi olarak vardır. Köle ahlakının yükselişiyle, bunlar da ahlaki değer taşımaya başlar. Adalet, borca uygun cezaya dönüşür. Günahkâr olma düşüncesi yani vicdan azabı ise zalimliğin engellenmesi için toplumsal olarak ortaya çıkar. Güdülerin introspektif hale gelmesi yani bir çıkış yolu bulamayan güdülere dönüşmesi, bireysel ve özgür bir toplumdaki, toplum kurallarına bağlı yaşama doğru evrilir ve Nietzsche'ye göre bu bir hastalıktır. Üçüncü inceleme, çileci ideallerin anlamı; zayıf iradeli olanların özelliği olarak “çilecilik”, hayvani güdülerin günah olarak algılanması ve terbiye etmeye çalışmak, sanatçıların çileciliğe eğilimlerinin olmayışı lakini zıttı da olmamaları hakkında ve papazların çileciliğiyle dinsel çileciliğe dairdir. Metnin önsözünde de diğer kısımlarında da olduğu gibi çeşitli filozoflara açık ya da üstü kapalı göndermeler vardır. Kant'ı eleştirdiğini varsayabileceğimiz ironilerle başlar metin : “Biz kendimizi bilmiyoruz, biz bilenler, biz kendimiz, kendimizi bilmiyoruz: iyi bir nedeni var bunun. Hiç aramadık ki kendimizi – nasıl olacaktı da bir gün kendimizi bulacaktık?”⁶ (1988: 247). “Bütün varlığımızın çınlayan on iki çan sesi ve bunu da yanlış sayıyoruz üstelik”⁷ ve ilgili paragraf “bilenler değiliz biz”⁸ diye sonlanır (1988: 247-248). Nietzsche'ye göre ahlaki önyargıların menşei, kendi tarih anlayışını koyduğu (olguların sıralanışı biçiminde bir tarih anlayışı yani sıra her şeyi, bilimi de içine alacak bir tarih anlayışı, kendisinin şeylerin tarihselleştirilmesi olarak tarif ettiği tarih anlayışı) *İnsanca, Pek İnsanca (Menschliches, Allzumenschliches)* eserinde ilk ifadelerini bulurlar. Tarihten, kendimizi yalıtıma hakkımız olmadığını iddia etmektedir Nietzsche ve

bu eserin sorusunu ortaya koyarken kendi çocukluğundan, on üç yaşından bahseder: İyinin ve kötünün kökeninin ne olduğunu açıklamaya çalışır, daha sonra bir miktar tarih ve dil öğrenimi katıp dinsel ve ahlaki önyargıları birbirinden ayırt etmeyi öğrendikten sonra ve tanrıyı yani doğaüstü bir neden aramayı bırakır. Soru o yüzden şöyle form değiştirir: “İnsan hangi koşullar altında kendisi için iyi ve kötü değer yargılarını icat etmiştir ve bunların kendileri nasıl bir değere sahiptir?”⁹ (1988: 249-250).

Nietzsche konu ile ilgili olarak felsefe tarihine yaklaşımını açıkça ortaya koyar. Schopenhauer’i bencil olmayan güdülerin değeri konusunda ve “merhamet, inkâr, fedakârlık” değerlerinin daha sonra Schopenhauer için “özü kendinde bulunan değerlere” dönüşmesini olumsuzlar ve merhametin olumlanmasının yeni ve abartılı bir şey olduğunu, birbirinden epey farklı olduklarını iddia ettiği dört filozofta da (Platon, Spinoza, La Rochefoucauld, Kant) merhametin değersiz bir şey olarak alındığını iddia eder¹⁰ (1971: 13).

“İnsan hangi koşullar altında kendisi için iyi ve kötü değer yargılarını icat etmiştir ve bunların kendileri nasıl bir değere sahiptir?” sorusundan başlayarak, Nietzsche, ahlak ve ahlaki değerlerin şüphe götürülebilir oluşuna varır. İyi adamın değerinin kötü adamdan yüksek oluşunun şüphe götürmez oluşunu “ya tersi doğruysa ?”¹¹ diye sorarak alaşağı etmeye girişir (1988: 253). İngiliz psikologlarını tarihsel anlayıştan yoksun oldukları gerekçesiyle eleştirmekle işe başlar, düşüncelerinin eski moda filozoflar gibi tarih dışı çizgilerde gezindiğini iddia eder. İngiliz psikologlarının şu iddiasını alıntılıyıp, kıyasıya eleştirir:

İlk başlarda, bencil olmayan eylemler, kendilerine yönelik gerçekleştirildikleri kişiler, yani yararlı oldukları kişiler tarafından övülür ve iyi olarak adlandırılırdı. Daha sonra övgünün bu kökeni unutulmuş ve bencil olmayan eylemler, sırf alışkanlık olarak her zaman iyi olarak övüldükleri için, aynı zamanda iyi olarak algılanmışlardır - sanki kendi içlerinde iyi bir şeymişler gibi¹² (1988: 258).

Nietzsche’nin bu konudaki temel eleştirisi iyinin gerçek yerinin yanlış yerde aranıp bulunmuş olmasıdır. İyi yargısı, iyiliğin gösterildiği yerde sebebini bulmaz. Nietzsche’ye göre sıraladığı zümrelerin (iyi olanlar kendi içlerinde iyiler, aristokrat, güçlü, yüksek pozisyonlu, yüksek düşünceli, kendilerinin ve eylemlerinin iyi olduğunu düşünenler) yararlı ilgilenmeleri için bir sebep yoktur. İyi ve kötünün zıtlığının kökeni, efendilerin, alt zümrelerle (alt, basit

düşünceli, adi ve köylü sınıfı) ilişki kurmasındadır. Efendilerin adlandırma yoluyla bir şeye sahip olmalarıdır, başka bir deyişle “iyi” kelimesinin bencil olmayan eylemlerle bir ilişkisi yoktur. Ayrıca yine bu hipotezde bencil olmayan davranışın yararının, bu davranışın onaylanmasında sebebini bulduğu varsayımı unutulmuştur, iyi kavramının yararlı-amaca uygun oluşunun unutulabilmesine ihtimal vermemektedir Nietzsche. Yine bu konuda, etimolojik yaklaşım Nietzsche’nin yola çıkarken kullandığı ilk yöntemdir. Farklı dillerde “iyi” sözcüğünün nereden geldiği ve bunların aynı kavram dönüşümüne uğradıkları savını tarihsel perspektifle desteklemektedir. İyi, sınıfsal anlamda “asil” “soylu” temel kavramından doğmuştur. İyi, “üstün ruhlu” “seçkin ruhlu” “asil ruhlu” anlamlarına gelir. Buna karşı olarak, “bayağı” “avam” “aşağı” kavramları “fena” kavramına dönüşmüştür. Bu, yaklaşımını Almanca’daki *schlecht* ve ondan türeyen sözcüklerin ilişkileriyle ve diğer etimolojik örneklerini Antik Yunanca, Latince gibi farklı dillerdeki örneklerle de destekler.

Nietzsche’ye göre, ahlakta köle isyanı Yahudilerle birlikte başlar ve iki bin yıllık bir geçmişi vardır ve şu an ortada gözükmemesinin sebebi isyanın zafere ulaşmasıdır yani “Yahudi ters çevirme” olarak andığı “aristokrat=iyi =güzel=mutlu=tanrının hoşlandığı” denkleminin terse çevrilmesinin başarılı olmasıdır:

Yalnızca sefil olanlar iyidir, yoksullar, güçsüzler, alçaklar iyidir, acı çekenler, yoksunlar, hastalar, çirkinler de tek dindar, tek tanrısal olanlardır, yalnızca onlar için kutsanma vardır, oysa siz, soylular ve güçlüler, siz sonsuza dek kötü, zalim, şehvet düşkün, doyumsuz, tanrısızsınız, sonsuza dek sefil, lanetli ve lanetlenmiş olacaksınız!¹³ (1988: 267).

Nietzsche’nin temel olarak eleştirdiği Hristiyan ahlakının yani kutsal çarmanın bu ters çevirmedeki rolü Nietzsche’ye göre aslında düşman olmayan Hristiyanlığın amansız bir düşman gibi inkâr edilip tüm dünya gözü önünde çarına gerilmesi. Soylu ahlak kendini evetlemekten doğarken; köle ahlakı kendi dışındakine, farklı olana, kendinden olmayana “hayır” diyerek başlar. Hıncın yaratıcı hale gelip değer üretmesi ahlaktaki köle isyanını başlatır. Eylem olarak tepki koyamayan ve oç yoluyla kendini kuran bir hınc ilkesidir bu. Dışa yönelmek, kendine dönmek hınc ilkesinin bir özelliğidir ve bu yüzden köle ahlakı sürekli bir karşı dış dünyayı gerektirir, bu ahlakta “eylem” bir tepkidir. “Asil değer biçme tarzında ise durum tam tersidir: kendiliğinden hareket eder ve büyür, sadece kendine daha minnetle, hatta

daha sevinçle evet demek için karşısını arar”¹⁴ (1988: 267). Nietzsche, burada açıkça Hegel’de efendi-kölenin doğuşuna atıfta bulunmaktadır. Hegel’de iki özbilincin karşılaşması sonucu biri bir değer uğruna biyolojik varlığından vazgeçmeyi göze alır ve efendi olarak konumlanır diğeri ise efendi karşısında köle olur; bu Hegel diyalektiğindeki karşılıklı ilişkidir; Nietzsche burada sıra önceliğini pozitif varoluşa yani efendinin kendini olumlamasına verir; başka bir deyişle köle ahlakıyla soylu ahlakın karşılaştırılmasının özünde kendiliğinden olan ile tepkisel olan bulunmaktadır. Yine yöntemsel olarak soylu olanın yöntemiyle kölenin yöntemi de terstir:

Tıpkı “iyi” temel kavramını önceden ve kendiliğinden, yani kendi kendine oluşturan ve buradan yalnızca kendisi için bir “fena” fikri yaratan soylunun durumunun tam tersinde olduğu gibi! Soylu kökenli bu “fena” ile doymamış nefretin mayalandığı kazandan çıkan bu “kötü” - birincisi sonradan yaratılmış, yan ürün, tamamlayıcı renk, ikincisi ise orijinal, başlangıç, köle ahlakı anlayışındaki gerçek eylem - görünüşte aynı “iyi” kavramına karşıt olan iki sözcük “fena” ve “kötü” ne kadar farklıdır! Ama aynı “iyi” terimi değil: daha ziyade, insanın kendine hınc ahlakı anlamında kimin aslında “kötü” olduğu sorulsa ya! Tamamıyla kesin bir cevap verelim: tam olarak diğer ahlakın “iyi”sidir bu, tam olarak asil, güçlü, hükümdar olandır. Sadece yeniden renklendirilmiş, sadece yeniden yorumlanmış, sadece hıncın zehirli gözüyle başka bir vehçeye büründürülmüştür¹⁵ (1988: 274).

Böylece, Nietzsche, “iyi ve fena” ve “iyi ve kötü” olmak üzere iki zıt değer çıkarır. “İyinin ve kötünün ötesinde” demenin “iyinin ve fenanın” ötesinde demek olmadığını açık ve net bir biçimde, sınıfsal ve tartışmalı bir biçimde (Yahudiler karşısında Roma olarak) tarihsel olarak ayırır.

İkinci inceleme “Suç”, “Vicdan Azabı” ve Benzeri Şeyler, unutmaya üzerinden söz vermeye değinerek başlar ve altta yatan hipotez ise gelecektir. Söz vermek, “istiyorum” ile “yapacağım” arasında yer alır. Gelenek ahlakının ve sosyal deli gömleğinin de yardımıyla insan hesaplanabilir hale gelmiştir. Nietzsche bunu olumsuzlayarak otonom olanın ve ahlakın birbirini dışlayan terimler olduğunu belirtir. Egemen insanın vicdanı da ona göre söz vermektan doğan sorumluluğun olağanüstü ayrıcalığının farkında olma, bu özgürlüğün bilinci, kendine ve kadere egemen olma güdüye baskın bir güdüye dönüşmüştür. Vicdan fikrinde de tarihsel bir süreç etkindir. Hafıza yalnızca sürekli acı

vereni tutar ve bu anlayışın çok uzun süren bir psikolojik yaklaşımı sonunda, zulmün sonunda, hafızaya beş-altı “yapmayacağım” cümlesi yerleştirilir ve bu hafıza akla kavuşmuş olur. Bütün iyi şeylerin temelinde kan ve zulüm bulunur. Nietzsche açıkça geçmişini bilmeden ve bilmeye niyetli olmadan, ahlak soy kütüğünün çıkarılmasının imkânsız olduğunu iddia eder. Örneğin, “yapmalısın” önermesi borçlu olma fikrinden gelmesinin atlanması vahim bir hatadır. Ahlakın temel kavramlarından biri olan “suç” Almanca *schuld*, *schulden* sözcüğünden gelir yani “borç” kavramından. Cezanın ise hak etmekten bağımsız olabileceği de Nietzsche’ye göre daha önce sorgulanmamıştır:

Şimdi çok kabul edilebilir ve görünüşte çok doğal, çok kaçınılmaz olan ve muhtemelen yeryüzünde adalet duygusunun nasıl ortaya çıktığını açıklamak için kullanılan “suçlu cezayı hak eder, çünkü farklı davranabilirdi” düşüncesi, aslında insan yargısının ve muhakemesinin son derece geç, hatta dahiyane bir biçimdir; her kim bunu başlangıçlara indirirse, eski insan türünün psikolojisiyle kabaca oynamış olur. İnsanlık tarihinin en uzun dönemi boyunca, azmettirici eyleminden sorumlu tutulduğu için, yani yalnızca suçlu tarafın cezalandırılması gerektiği varsayımıyla ceza verilmemiştir: - daha ziyade, tıpkı bugün ebeveynlerin çocuklarını cezalandırdığı gibi, uğranılan zararın öfkesi zarar verenden çıkarılır - ancak bu öfke, her zararın bir şekilde karşılığı olduğu ve zarar verene acı çektirerek de olsa gerçekten ödenebileceği düşüncesiyle kontrol altında tutulur ve değiştirilir. Bu eski, köklü ve belki de artık yok edilemeyen fikir, yani zarar ve acının eşdeğerliği fikri gücünü nereden almıştır? Bunu daha önce ortaya koymuştum: “hak sahibi” kadar eski olan ve alım, satım, takas, ticaret ve değişimin temel biçimlerine geri dönen alacaklı ve borçlu arasındaki sözleşmeye dayalı ilişkide¹⁶ (1988: 298).

Cezadaki amaç söz verene hafıza sağlamaktır ve borcun ödenmesi tatminle ilintidir. Bu yüzden zalimlik ruhsallaştırılmıştır ve zalimliğin tarih boyunca sevinç ve mutluluk yarattığı Nietzsche’ye göre aşikârdır; zalimlik olmadan festival olmaması bu yüzdendir. Tarihte kraliyet düğünlerinde, ulusal festivallerde ya da Grek tanrılarına sunulan şeydir “zulüm”.

“Yapmalısın” emrine geri dönersek, kişisel bir zorunluluk yaratan bu emrin kökeni Nietzsche’ye göre en eski ve özgün olan ilişki mübadele ilişkisinde.

Satıcı-alıcı, borç veren-borç alan, birey karşısında birey... Nietzsche'ye göre, bu ilişkinin bulunmadığı bir uygarlık olmadığını hatta fiyat biçme, değer atama, benzerleri düşünme, takas yapma insanların ilk düşünceleridir daha da ileri götürürsek düşünmenin kendisidir. Alış ve satış, değerlendiren hayvanın kendisi olarak insanın tarihinde toplumsal örgütlenmenin de öncesine dayanır. Adalet de “her şeyin bir bedeli vardır ve geri ödenebilir” önermesinden uzlaşma ve anlaşma olarak çıkmıştır. Toplumun, toplumda yaşayan birey için, huzur ve güven gibi toplumun ona sağladığı yararları vardır. Suçlu hem bunlardan yoksun bırakılır hem de bunların önemi ona hatırlatılır yani iki kere cezalandırılır. Savaş, tarihteki tüm ceza formlarının kaynağıdır. Yine toplumun gücü arttıkça tekil bireylerin başına gelenler bütüne karşı bir tehlike oluşturmadığı müddetçe umursanmaz olur. Bu da “her şey ödenebilir ve ödenmelidirler” ile başlayan anlaşma olarak ortaya çıkan adaletin kendini ortadan kaldırması anlamına gelir yani hukuk ötesi alan olarak merhamete dönüşmesine. Bu anlamda, devletin kökeni de Nietzsche'ye göre anlaşma değil, iktidardır.

Borçlu ile alacaklı arasındaki ilişki atalarla bir ilişkiye dönüşür yani soya karşı sürekli artan bir borç ilişkisine. Kurban, şölen, tapınak, itaat, kan ve benzerleri bu borcun karşılığıdır ve soy geriye doğru irdelendiğinde soy kurucu olarak tanrıya dönüştürülür, tanrıların kökeni buradadır yani korkuda. Bir işkence aleti olarak tanrıya borçlu olmak vicdan azabının tanrı kavramına sarılmasıdır. Tanrıya karşı bir suç ve ebedi ceza böylece din, “borç” ve “ödev” kavramlarıyla açıklanmış olur.

Sonuç

Nietzsche'nin yaklaşımında, suç ve ceza, günah ve sevap temelini ekonomide bulan ilişkilere. Bu ilişki ahlaka, ahlak da dine dönüşmüştür. Dolayısıyla köken arayışı tamamen insan inşasıdır, insan inşa ettiğini “doğal” addeder ve böylece tarih içinde artık doğalmış gibi gözükür. Marx ve Engels'in de Nietzsche'nin de tarihsel yaklaşımının önemli hedeflerinden biri “doğalcı anlayışın” çözümlenmesidir ve bu konuda benzer sonuçlar çıkarırlar. Nietzsche'nin üç incelemesi de yani köle ahlakı, değerlerin içe dönüşü, çileci fikirler incelemeleri; temelde bunları reddetmekten ya da inkardan çok bunların insan inşası olduğu iddiası üzerine gitmiştir denilebilir, Marx ile bir anlamda kökensel ortaklığın kurulabileceği yorumu da buradan çıkarılabilir. Felsefe tarihi perspektifinde eğer hakikatin bulunan bir şey mi yoksa kurulan, inşa edilen bir şey mi olduğu konusunda ki iki radikal görüşten yani Giambattista Vico-René Descartes karşıtlığında; iki yaklaşım da Vico'ya yakın yorumlanabilir yani son çözümlemede düşünürlerin hakikatin temelde

insan inşası olduğu iddiasında oldukları söylenebilir... Sonuç olarak, Marx ve Engels, canlı insan bireylerinin varlığını, insanlık tarihinin ilk öncülü olarak alıp tüm tarih çalışmalarının insan eyleminden yola çıkması gerektiğini ortaya koyarken ve Nietzsche, soylu ahlakında efendinin kendini olumlayarak ortaya koymasında (köle ahlakında ki gibi bir dışta olana ihtiyaç duymadan) Hegel diyalektiğindeki olumsuzlamaya¹⁷ (Inwood, 1992: 199) karşılık farklı yönlerden pozitif varoluşu savunmuşlar mıdır sorusu daha kapsamlı bir çalışma için önerilebilir.

DİPNOTLAR

- 1 Bu konuda genel kabul gören anlayış 1846'ya kadar olan eserlerin erken dönem çalışmaları olarak kabul eder. Yine 1848'e kadar olanları da dâhil etmek mümkündür.
- 2 Bilhassa bu bölümün Marx ve Engels'in *Alman İdeolojisi* eseriyle beraber değerlendirilmesi elzem gözükmektedir.
- 3 Keinem von diesen Philosophen ist es eingefallen, nach dem Zusammenhange der deutschen philosophie mit der deutschen Wirklichkeit, nach dem Zusammenhange ihrer Kritik mit ihrer eignen materiellen Umgebung zu fragen. Bkz. Marx/Engels (2004: 105)
Il n'est venu à l'idée d'aucun de ces philosophes de se demander quel était le lien entre la philosophie allemande et la réalité allemande, le lien entre leur critique et leur propre milieu matériel. Bkz. Marx/Engels (1968: 44)
- 4 Ce sont les individus réels, leur action et leurs conditions d'existence matérielles, celles qu'ils ont trouvées toutes prêtes, comme aussi celles qui sont nées de leur propre action. Bkz. Marx/Engels (1968: 45)
Es sind die wirklichen Individuen, ihre Aktion & ihre materiellen Lebensbedingungen, sowohl die vorgefundenen wie die durch ihre eigne Aktion erzeugten.
Karl Marx, Friedrich Engels, Joseph Weydemeyer, *Marx-Engels-Jahrbuch* 2003..., s. 107.
- 5 Ce sont les individus réels, leur action et leurs conditions d'existence matérielles, celles qu'ils ont trouvées toutes prêtes, comme aussi celles qui sont nées de leur propre action. Bkz. Marx/Engels (1968: 45)
Es sind die wirklichen Individuen, ihre Aktion & ihre materiellen Lebensbedingungen, sowohl die vorgefundenen wie die durch ihre eigne Aktion erzeugten.

Karl Marx, Friedrich Engels, Joseph Weydemeyer, Marx-Engels-Jahrbuch 2003..., s. 107.

- 6 Wir sind uns unbekannt, wir Erkennenden, wir selbst uns selbst: das hat seinen guten Grund. Wir haben nie nach uns gesucht. Bkz Nietzsche (1988: 247)
- 7 alle die zitternden zwölf Glockensdiläge unsres Erlebnisses, unsres Lebens, unsres Seins— ach! und erzählen uns dabei... Bkz Nietzsche (1988: 247)
- 8 für uns sind wir keine „Erkennenden“. Bkz Nietzsche (1988: 248)
- 9 unter welchen Bedingungen erfand sich der Mensch jene Werthurtheile gut und böse? und welchen Werth haben sie selbst? Bkz Nietzsche (1988: 249-250)
- 10 Nietzsche, felsefe tarihinden biri birinden farklı dört düşünür olduklarını belirttiği bu dört düşünürün adlarını sıralar ve merhameti aşağılama konusunda hem fikir olduklarını ileri sürer. Bkz Nietzsche (1971: 13)
- 11 « wenn das Umgekehrte die Wahrheit wäre » ? Bkz Nietzsche (1988: 253)
- 12 Man hat ursprünglich unegoistische Handlungen von Seiten Derer gelobt und gut genannt, denen sie erwiesen wurden, also denen sie nützlich waren; später hat man diesen Ursprung des Lobes vergessen und die unegoistischen Handlungen einfach, weil sie gewohnheitsmässig immer als gut gelobt wurden, auch als gut empfunden — wie als ob sie an sich etwas Gutes wären. Bkz Nietzsche (1988: 258)
- 13 die Elenden sind allein die Guten, die Armen, Ohnmächtigen, Niedrigen sind allein die Guten, die Leidenden, Entbehrenden, Kranken, Hässlichen sind auch die einzig Frommen, die einzig Gottseligen, für sie allein giebt es Seligkeit, —dagegen ihr, ihr Vornehmen und Gewaltigen, ihr seid in alle Ewigkeit die Bösen, die Grausamen, die Lüsternen, die Unersättlichen, die Gottlosen, ihr werdet audi ewig die Unseligen, Verfluchten und Verdammten sein! Bkz Nietzsche (1988: 267)
- 14 Das Umgekehrte ist bei der vornehmen Werthungsweise der Fall: sie agirt und wächst spontan, sie sudit ihren Gegensatz nur auf, um zu sich selber

nodi dankbarer, noch frohlockender Ja zu sagen. Bkz Nietzsche (1988: 267)

15 Gerade umgekehrt also wie bei dem Vornehmen, der den Grundbegriff „gut“ voraus und spontan, nämlich von sich aus concipirt und von da aus erst eine Vorstellung von „schlecht“ sich schafft! Dies „schlecht“ vornehmen Ursprungs und jenes „böse“ aus dem Braukessel des ungesättigten Hasses — das erste eine Nachschöpfung, ein Nebenher, eine Complementärfarbe, das zweite dagegen das Original, der Anfang, die eigentliche That in der Conception einer Sklaven-Moral — wie verschieden stehen die beiden scheinbar demselben Begriff „gut“ entgegengesetzten Worte „schlecht“ und „böse“ da! Aber es ist nicht derselbe Begriff „gut“: vielmehr frage man sich dodi, wer eigentlich „böse“ ist, im Sinne der Moral des Ressentiment. In aller Strenge geantwortet: eben der „Gute“ der andren Moral, eben der Vornehme, der Mäditige, der Herrschende, nur umgefärbt, nur umgedeutet, nur umgesehen durch das Giftauge des Ressentiment. Bkz Nietzsche (1988: 274)

198

16 Jener jetzt so wohlfeile und scheinbar so natürliche, so unvermeidliche Gedanke, der wohl gar zur Erklärung, wie überhaupt das Gerechtigkeitsgefühl auf Erden zu Stande gekommen ist, hat herhalten müssen, „der Verbrecher verdient Strafe, weil er hätte anders handeln können“ ist thatsächlich eine überaus spät erreichte, ja raffinirte Form des menschlichen Urtheilens und Schliessens; wer sie in die Anfänge verlegt, vergreift sich mit groben Fingern an der Psychologie der älteren Menschheit. Es ist die längste Zeit der menschlichen Geschichte hindurch durchaus nicht gestraft worden, weil man den Ubelanstifter für seine That verantwortlich machte, also nicht unter der Voraussetzung, dass nur der Schuldige zu strafen sei: — vielmehr, so wie jetzt noch Eltern ihre Kinder strafen, aus Zorn über einen erlittenen Schaden, der sich am Schädiger auslässt, — dieser Zorn aber in Schranken gehalten und modifizirt durch die Idee, dass jeder Schaden irgend worin sein Äquivalent habe und wirklich abgezahlt werden könne, sei es selbst durch einen Schmerz des Schädigers. Woher diese uralte, tiefgewurzelte, vielleicht jetzt nicht mehr ausrottbare Idee ihre Macht genommen hat, die Idee einer Äquivalenz von Schaden und Schmerz? Ich habe es bereits verrathen: in dem Vertragsverhältniss zwischen Gläubiger und Schuldner, das so alt ist als es überhaupt „Rechtssubjekte“ giebt und seinerseits wieder auf die Grundformen von Kauf, Verkauf, Tausch, Handel und Wandel zurückweist. Bkz Nietzsche (1988: 298)

17 *Negation* sözcüğünün Almancası asıl olarak *Verneinung* sözcüğüdür. (*verneinen* kelimesinden gelir. *Verneinen* sözcüğünün karşılığı bir soruya “hayır” (*nein*) cevabı vermek ya da bir iddiaya karşı çıkmak ya da onu reddetmektir.) Bu kelimenin karşıt anlamlısı *Bejahung* (*affirmation*) sözcüğüdür (*bejahen* kelimesinden gelir. *Bejahen* sözcüğünün karşılığı bir soruya “evet”(ja) cevabı vermek ya da iddiayı onaylamaktır.) Ama Hegel daha çok *negation* sözcüğünü, (latince *negare*, reddetmekten gelir), tercih ederek *negieren* (olumsuzlamak), *negativ* sıfatını, (*das negative* ismini [sıfat isim] ve *negativität* ismini kullanır. Bunlar *realität* kavramı, *affirmation* ve *affirmativ* ile ve *position* (nadiren kullanılır), *positiv* ve *positivität* ile karşıtlık içindedir. (*Positivität* çoğu zaman ve *positiv* bazen, *negivität* ve *negativ* ile değil, *rational* (akılsal) ve *natural* (doğal) ile karşıtlık içindedir ve bir şeyin büsbütün varoluşunu ifade eder. Örneğin hukuk ya da bir din - rasyonalitelerinden bağımsız olarak) Hegelci olmayan felsefede *negation* kavramının farklı kullanımları vardır. Öncelikle negatif olana uygulanır. Bkz. Inwood (1992: 199) Son çözümlemede Hegel, negatif kavramını değilleme, olumsuzlama, tezat, karşıtlık, çelişkiyi vs... kapsayacak şekilde bütün bir ifade olarak kullanmaktadır ve ilk olarak kavram kendisine uygulanır yani olumsuzlamanın olumsuzlanması olarak. Bu konudaki tarihsel tartışmalar için bkz. Van Ree (2000) ve Gerratana (1977).

KAYNAKÇA

Gerratana, Valentino (1977), “Althusser and Stalinism”, *New Left Review* , (No. 101-102): 110-121.

Inwood, Michael (1992) *A Hegel Dictionary* Blackwell Philosopher Dictionaries, (Oxford : Blackwell Publishing Ltd.)

Marx, Karl (1972), *Manuscripts de 1844*, (Paris : Editions Sociales), (Çev. Emile Bottigelli).

Marx, Karl / Engels, Friedrich (1968), *L'idéologie Allemande*, (Paris: Éditions Sociales) (Çev. Henri Auger, Gilbert Badia, Jean Baudrillard, Renée Cartelle,).

Marx, Karl / Engels, Friedrich (2004), *Marx-Engels-Jahrbuch 2003*, *Die Deutsche Ideologie : Artikel, Druckvorlagen, Entwürfe, Reinschriftenfragmente und Notizen zu « I. Feuerbach » und « II. Sankt Bruno »*, (Berlin : Akademie Verlag) (Ed. Joseph Weydemeyer).

Nietzsche, Friedrich (1971) *La généalogie de la morale*, (Paris : Gallimard)
(çev. Isabelle Hildenbrand ve Jean Gratiën).

Nietzsche, Friedrich (1988), *Sämtliche Werke Kritische Studienausgabe* in
15 Einzelbänden, *Jenseits von Gut und Böse, Zur Genealogie der Moral*,
Cilt 5, (Berlin : De Gruyter).

Nietzsche, Friedrich (1988a), *Sämtliche Werke Kritische Studienausgabe* in
15 Einzelbänden, *Der Fall Wagner. Götzen-Dämmerung. Der Antichrist*
- *Ecce homo* - *Dionysos-Dithyramben. Nietzsche contra Wagner*, Cilt 6,
(Berlin : De Gruyter).

van Ree, Erik (2000), “Stalin as a Marxist Philosopher”, *Studies in East-*
European thought (Vol 52 : No. 4), 259-308.